

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՐԱՅՆ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՆՍԱԿԱՆ

2 ՏԻՒՐ

1904 ՆԵՊՏ.-ՀՈԿՏ.

ԹԻՒ 1-10

ԲԱՐԵՉ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանուն բառեր են նախնական սրբագան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կիրարկ մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յաւանական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՞՞՞՞ Եւ հոգիին չմարգմանը, չուսատրեր ինչ որ միտք կ'ընէ, այդ չհասկցուած մտքն ընդ մեզը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻՇԼԷ

Ա Ն Ա Հ Ի Տ Ի

Վեցերորդ օրգանին

ԱՆԱՀԻՏ կը շարունակէ հրատարակուիլ միեւնոյն ուղղութեամբ եւ միեւնոյն ծրագրով :

Քաղաքացիական կամայական է :

Այն բաժանորդները որ գետ չեն վճարած իրենց բաժնեգինը , կը խնդրենք որ փութան իրենց պարտքը հասուցանել :

Լոյս տեսաւ

Մատենադարան « Անահիտ » . — քիւ 3

Լոյս տեսաւ

Հրատարակուիլն « Անահիտ »ի . — քիւ 2

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ

Քաղաքացիական

Թարգմանեց պարսկերէն թարգման

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

Այս հատորը կը պարունակէ պարսիկ մեծ բանաստեղծին բոլոր քառուկներուն թարգմանութիւնը եւ ընդարձակ ու հմտալից ուսումնասիրութիւն մը՝ թարգմանչէն՝ Յայեամի կեանքին ու գործին վրայ : Կը բաղկանայ 120 մեծագիր ու ծաղկեղարդ երեսներէ :

Գինն է՝

Վերժէ թղթի վրայ	10 ֆրանք
Քուչէ — —	5 —
Հասարակ — —	3 —

Պ. Գ. Փառնակ որոշած է իր այս հատորին վաճառման հասոյթին կէտը նուիրել Չէյթուհի որդերուն համար բացուած հանգանակութեան եւ կէտը Պէշիկթաշեանի գործերուն հրատարակութեան :

Ինչ ուղղութիւնը պէտք է գիտնն « Անահիտ »ի խմբագրութեան կամ մեր գործակատարներուն :

ՄԿՐՅԻՉ ՊԷՇԻԿՅԱՇԷԱՆԻ

Ճառերն եւ Քերթուածները

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Հրատարակեց

Ս. ՉՕՊՅԵՆՍԿԻ

Այս հատորը կը պարունակէ , ինչպէս արդէն ծանուցած ենք , Մ. Պէշիկթաշեանի բոլոր քերթուածներն ու ճառերը , բաղմամբ ծանօթագրութիւններով լուսարանուած . դրարար քերթուածներուն կ'ընկերանան աշխարհարար թարգմանութիւնները : Կը բաղկանայ 200 մեծագիր էջերէ :

Գինն է՝

Ձրանայի մէջ 4 ֆրանք , օտար երկիրներու համար 4,50 . Ամերիկա 1 տոլար . Ռուսիա 2 ռուպլի :

Վերժէ թղթի վրայ , « Անահիտ » ի ծաւալով , 10 ֆրանք , Օտար երկիրներու համար 10,50 . Ամերիկա 2 տոլար . Ռուսիա 4 ռուպլի :

Յատորդ հատորը , որ պիտի պարունակէ Պէշիկթաշեանի կենսագրութիւնը , լոյս կը տեսնէ յառաջիկայ ձմեռ :

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

2. ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ-ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Թիւ 9-10

Արեւելք եւ հայ միտքը

Բ.

Վերոգրեալ տիտղոսով յօդուածի մը մէջ անցեալ տարի մատնանիչ կ'ընէի սխալը զոր հայ ժողովուրդը միշտ գործած է՝ Արեւելքի իր զբոսը, նոյն իսկ բնակակից ժողովուրդներուն մտաւոր կեանքին անձանօթ մնալով, ու անհրաժեշտ պէտքը կը զգացնէի այդ սխալը վերջապէս դարմանելու: Կոչս անարձագանք չմնաց « Փառնակ » հրատարակեց, նախ Անանիսի մէջ, յետոյ հատորի ^{ճեւրով} ձեւով, անմահ էյայեամին քառեակները: ^{ճեւրով} Վասնայ վարդապետ Մաքսուտեանց կը շարունակէ միեւնոյն գործը՝ հայացնելով գեղեցիկ էջեր Հաֆըզէն, որուն ցարգ լոկ անունը ծանօթ էր Հայոց: Անանիս միշտ ամենամեծ հաճոյքով պիտի հրատարակէ այգօրինակ աշխատութիւններ: Պարսիկ գրականութիւնը անսահման է, բազմատարր գեղեցկութիւններով առլի. հայ մտքին համար հոն շատ բան կայ՝ ճանչնալու, ուսումնասիրելու, իւրացնելու:

Բայց Պարսիկ աշխարհը ամբողջ Արեւելքը չէ: Պէտք է որ Արեւելքի բոլոր կարեւոր ցեղերուն — ու մանաւանդ անոնց որոնց հետ ունինք կապեր, ախորժելի կամ անախորժ, — մտաւոր կեանքը ճանչնանք. եւ « Արեւելքի » ցեղեր ըսելով, կ'ըմբռնեմ նոյն իսկ Յոյնը, Ռուսը, Պուլկարը, Սերպը, Ռուսմանացին, եւն. որոնք

կէս-Արեւելքի են, եւ մեր ժողովրդին հետ առաւել կամ նուազ սերտ առնչութիւն ունին: Մեր Ռուսահայ եղբայրները վերջերս սկսած են Ռուսաց եւ Վրացոց գրականութեան վրայ ուսումնասիրութիւններ հրատարակել, գործերը թարգմանել, բայց ո՛րքան քիչ, ո՛րքան հարեւանցի. ապշեցուցիչ բան մըն է որ դեռ Կովկասեան հայ մամուլին մէջ լուրջ, մանրամասնեալ ուսումնասիրութիւններ չեն հրատարակուած Տոսթոյեվսքիի, Թուրկենէֆի, Կոկոլի, Լերմոնթօֆի, Թոլսթոյի, Կորքիի պէս գրողներու վրայ:

Վեց եօթը տարիէ ի վեր հայ գաղթականութիւնը մը հաստատուած է Պուլկարիոյ մէջ, ուր կը հրատարակուին երեք չորս հայ թերթեր. ոչ ոք դեռ խորհած է պուլկար գրականութիւնը Հայոց ծանօթացնել. քանի մը կտորներու թարգմանութիւն միայն տեսած եմ այդ թերթերուն մէջ, — եւ այդքան:

Նոյն տգիտութիւնը պահած ենք եւ Օսմանեան գրականութեան մասին, հակառակ որ վեց դարէ ի վեր Հայոց ամենաստուար զանգուածը Օսմանցոց հետ անմիջական, ամենօրեայ յարաբերութեան մէջ կը գտնուի: Պոլսոյ լրագիրներու մէջ քանի մը, շատ սակաւաթիւ, յօդուածներէ զատ, ոչ մէկ ճիգ եղած է այդ գրականութիւնը մեզի ճանչցնելու. եւ այդ յօդուածներն ալ, ընդհանրապէս տաճկաբան դասատուներու կողմէ գրուած, անխնամ ու անճաշակ կերպով կատարած են այ գործը. արեւմտեան Հայոց գրականութեան լուրջ ներկայացուցիչներէն եւ ոչ մէկը զբաղած է այդ նիւթով:

Իրաւ է որ ատոր գլխաւոր պատճառը՝ հայ-
 րենասիրական զգացումն է եղած : Տաճիկը մեր
 բռնաւորն է , մեր թշնամին , ուրեմն պէտք չէ
 զբաղինք անոր գրականութեամբ : Ասի, սակայն,
 սխալ հայրենասիրութիւն մըն է : Մարդ պէտք
 է իր թշնամին ինքզինքին չափ , եթէ ոչ աւելի
 ի , լաւ ճանչնայ : Ֆրանքո-Փրուսիական պա-
 տերազմէն յետոյ , Ֆրանսացիք գերմաներէնը
 գրեթէ պարտաւորիչ ըրին իրենց գպրոցներուն
 մէջ , եւ իրենց գրականութեան չափ այժմ կը
 ճանչնան գերման գրականութիւնը , ինչպէս եւ
 գերման աշխարհը՝ իր ամբողջ արտայայտու-
 թիւններով : Մենք ոչ միայն յամառած ենք
 անգիտանալ Օսմանցւոց մտաւոր գործունէու-
 թիւնը , այլ եւ՝ առանց զխոնարուն՝ արհամար-
 հած ենք զայն : Տաճիկը , մեզի համար , ան-
 խառն վայրենի մըն է , անկարող ո եւ է գրա-
 կանութիւն , ո եւ է մտաւոր արտադրութիւն
 ունենալու : Մեր մէջ հասարակ-տեղիք մը
 դարձած է ասիկա . ես իսկ ասոր պէս բաներ
 գրած եմ : Մեր գպրոցներուն մէջ , տաճիկերէնի
 դասը կը արուի այնպիսի կերպով մը որ իրերու
 այս վիճակը յաւերժացնելու միայն կը նպաս-
 տէ : Ես , որ Պոլիս ծնած եմ , տաճիկերէն չէնք-
 չնորհք կարգալ չեմ գիտեր : Ուրիշներ , որ լե-
 գուն սորված են , գործնական օգուտին համար
 միայն սորված են զայն , եւ այդ լեզուով գո-
 յութիւն ունեցող գրականութիւնն ուսումնա-
 սիրել չեն խորհած :

Միեւնոյն արհամարհանքը ունինք Յունաց
 նոր գրականութեան ալ համար , արհամարհանք
 որ նմանապէս կը ծնի ցեղական ատելութիւնէ :
 Կը յիշեմ յատկանշական տեսարան մը որուն
 ներկայ գտնուած եմ Պոլիս , 9-10 տարի առաջ .
 ողբացեալ տիկին Մատակեանը իր սալոնին մէջ
 յոյն բժշկի մը երեսն ի վեր առանց վարանելու
 յայտարարեց թէ Յոյները այժմ ոչ մէկ ինքնա-
 տիպ գրականութիւն ունին , թէ Հայերը շատ
 աւելի բարձր են այդ տեսակէտով , եւն . եւն . :
 Յոյնը , գայթակղած , շատ քաղաքավար կեր-
 պով հարցուց տիկնոջ թէ գիտե՞ յունարէն ,
 կարդացա՞ծ է յոյն արգի գրագէտներու գործերը ,
 ու զարմանք յայտնելէ յետոյ այդպիսի դատա-
 տանի մը վրայ որ իբր փաստ անգիտութիւնն
 ունէր միայն , յիշեց շարք մը անուններ , տե-
 ղեկութիւն տուաւ խել մը գործերու մասին :

Տգէտ արհամարհանքի այս դիրքը ոչ ուշիմ է,
 ոչ ալ օգտակար : Ըսել չեմ ուզեր թէ օսման-
 եան կամ յոյն արգի գրականութիւնը հրաշա-
 կերտներ ունին , զոր պէտք է ճանչնանք՝ իրենց
 ինքնուրոյն մեծ արժանիքին համար . չեմ գի-
 տեր , եւ որոչ դատաստան չեմ կրնար յայտնել :
 Բայց սա համոզումն ունիմ որ կեանքի պայ-
 քարին մէջ կը յաջողի այն , որ ամենէն աւելի
 գիտե . գիտնալը երբեք վնասակար չէ , ու միշտ
 օգտակար : Պէտք է զխոնարնք այն բոլոր ձեգերը
 զոր կասարած են՝ ամէն ուղղութեամբ , եւ
 մանաւանդ մտաւոր կեանքի մէջ՝ աշխարհիս բո-
 լոր կարեւոր ազգերը , ու մանաւորապէս մեր
 գրացի , մեզի հետ կապեր ունեցող ազգերը :
 Գիտնալէ յետոյ՝ աւելի լաւ պիտի կարենանք
 դատաստան յայտնել : Աստուք տարրական ճըշ-
 մարտութիւններ են , բայց տարրական ճշմար-
 տութիւնները շատ գծուար կը տարածուին
 մարդկութեան մէջ ընդհանրապէս , եւ Հայոց
 մէջ մասնաւորապէս : Երկու տարիէն աւելի է
 որ խնդրած եմ Պ . Մ . Սվազլեանէն իր յունա-
 գիտութիւնն օգտակար դարձնել հայ հասա-
 րակութեան՝ յոյն գրականութիւնը մեզի ծանօ-
 թացնելով . եւ սակայն , հակառակ իր խոստ-
 մանց , մեր համակրելի պաշտօնակիցը զեւ կը
 յամառի փաթթուած մնալ անողոր լուութեան
 մը մէջ . . .

Գալով օսմանեան գրականութեան , զայն
 սրոշապէս ճանչնալու՝ կը կրկնեմ՝ շատ աւելի
 ստիպողական պատճառներ ունինք : Զիչդ որով-
 հետեւ սրայքարի մէջ ենք թուրք ցեղին հետ , պէտք
 է , ինչպէս ըսի վերեւ , աւելի սրոշապէս գիտ-
 նանք անոր՝ քան ուրիշ ո եւ է ցեղի՝ բոլոր ու-
 ժերը , նիւթական ինչպէս բարոյական : Բիրա
 ուժ միայն կ'ուզենք տեսնել անոր մէջ , եւ
 մտաւոր ուժի նշոյլն իսկ կը զլանանք իրեն .
 բայց եթէ կը սխալինք մեր այդ տեսութեան
 մէջ , եւ եթէ իրականութիւնն օր մը հանդիսա-
 ւորապէս ապացուցանէ մեր սխալը , ո՞վ պիտի
 տուժէ . մենք միայն :

Ատուու մը կրնանք արթննալ եւ տեսնել որ
 մեր « ապուշ » կարծած Տաճիկները մննէ առաջ
 անցած են՝ մտաւոր ճամբուն մէջ : Անձ մը որ
 Տաճկաստանը լաւ կը ճանչնայ , կ'ըսէր վերջերս
 ինծի թէ Թուրքերը , որ 40 տարի առաջ հագի-
 3-4 գրավաճառանոց ունէին , այժմ 200ի չափ

ուսին Պոլսոյ մէջ . եւ այդ նոյն անձը կ'աւելցնէր թէ , երբ արդի այլանգակ ըէժմը , եւ անոր արդիւնքներէն մին եղող գրաքննական հրէշային սեղմուժը ջնջուի , թուրք մտաւորական շատ ուժեղ եւ ընդարձակ շարժում մը ի յայտ պիտի գայ : Ճիշդ է այս , անձի՞շգ է . չեմ գիտեր : Պէտք է գիտնանք :

Ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը զոր Պ. Ատուֆ Թալասօ հրատարակած է այս օրերս թուրք թատրոնի մասին՝ Revue Théâtrale ամսագրին մէջ , ամրացուց զիս այս համոզմանցս մէջ : Պ. Թալասօ Պոլիս ծնած Յոյն մըն է , որ Հայերը բաւական մօտէն կը ճանչնայ եւ կը սիրէ (իր քոյրը Հայու մը հետ ամուսնացած է) . այս ուսումնասիրութեան մէջ մեծ համակրանքով կը խօսի հայ ցեղի մասին , ի վեր կը հանէ սահմանափակ գերը զոր Հայերը կատարած են թուրք թատերական գրականութեան եւ երաժշտութեան բողոքումին մէջ . բայց իր հայասիրութիւնը արգելք չէ եղած իրեն սեանելու ինչ որ թուրքերն ունին լաւ , շահեկան , ինչ որ անոնք արտադրած են մտաւոր ոլորտին մէջ : Իր ուսումնասիրութիւնը կը յայտնէ գոյութիւնը թուրք գրականութեան մը , բաւական ընդարձակ , բազմաձեւ , ուր կան ազնիւ ձգտումներ , եւ որ անվիճելի կերպով համակրելի արտադրութիւններ ունի՝ մասնաւորապէս թատերական ձեւին մէջ : Պ. Թալասօի ուսումնասիրութիւնը հետո է ամբողջական եւ իր ամէն կէտերուն մէջ ճիշդ ըլլալէ . թուրք թատրոնի ստեղծման մէջ՝ Հայոց դերը լիակատար կերպով չէ ցոյց տրուած հոն . ու կան խել մը սխալ ծանօթութիւններ (ինչպէս Արամեանի մասին իր յիշած մանրամասնութիւններէն մէկ քանին) . իր անխառն հիացումն ալ՝ թուրք գրական գործերուն համար զոր կը յիշէ , կրնայ վիճելի ըլլալ . այդ գործերը ձեւի մէջ թերութիւններ կրնան ունենալ , կրնան զուրկ ըլլալ կենդանութենէ , արուեստի կատարելութենէ . ոչ մէկ որոշ կարծիք յայտնել առ այժմ՝ անհնար է , առանց գործերը ուսումնասիրելու : Բայց ինչ որ հիմակուց իսկ անվիճելի է , այն է որ թուրքերը ունին քնարերգական , վիպական , իմաստասիրական , թատերական գրականութիւն մը , եւ թատերական գրականութեան մէջ՝ զէթ ձգտումներով՝ լաւագոյն ուղղութեան մը հե-

տեւած են քան սաճկահայ թատերագիրները . մինչ մերիները — բաց ի նարպէյէն որ գրած է Աշաֆրանկիան եւ Պարոնեանէն որ գրած է Արեւելեան սասմնաքոյժը եւ Պաղսասար աղբարը , — գրեթէ միայն ազգային հին պատմութիւնէն քաղուած ողբերգութիւններով (որոնք ամենամեծ մասամբ ինքնատուլութենէ ու իրական կենդանութենէ բոլորովին զուրկ են) լեցուցած են մեր բեմը , թուրք թատերագիրները անմիջապէս կեանքն առած են իրենց ներշնչարան , ժամանակակից զէպքերը , բարքերը , ընկերական , բարոյական հարցերը նիւթ նորած են իրենց թատերգութեանց համար , եւ իրենց մեծ մասին — մանաւանդ Ահմէտ Միտաթի — ձգտումները եղած են յանդուգն , նորասէր , ազատասէր , օսմանեան հոգին ու բարքերը վերանորոգելու , « եւրոպացնելու » ձգտող , այսինքն թէ ըրած են ինքնաբերաբար , հետեւելով ոչ թէ պոլսական հայ թատերագիրներուն , այլ եւրոպական վարպետներուն , ինչ որ Սուսուզեանց՝ յետոյ՝ Կովկասի հայ բեմին վրայ հոյակապօրէն կատարեց : (1)

Պ. Թալասօի ուսումնասիրութեան առաջին մասը նուիրուած է թրքական « Քարակէօղ »-ի եւ « Օրթա օյուլու »-ի ժողովրդական ներկայացմանց . այդ ներկայացմանց համար ալ մենք մեր սովորական արհամարհանքովը վերաբերուած ենք միշտ , զանոնք նկատելով իբրեւ « միմի-

(1) Երբեք ըսել չեմ ուզեր թէ Թատերգութիւն մը կենդանի և գեղեցիկ ըլլալու համար պէտք է անպատճառ ժամանակակից բարբերէ առնէ նիւթը և ժողովրդի մը Թերութիւններուն ձողկունքն իրեն միակ նպատակ ունենայ Շէքսպիրի պատմական խաղերը , Կէօթէի Ֆաուսթը , Իփիգենիան , Ռասինի ողբերգութիւնները իրենց նիւթը հին դարերու կեանքէն առած են , բայց հոյակապօրէն կենդանի գործեր են , որովհետեւ Թէպէտ նիւթը հին՝ բայց հոն արտայայտուած գաղափարներն ու զգացումները « նոր » են ու անձնական հանճարի մը շողովը լուսաւորուած : Մեր պոլսական Թատերգակները դասական եւ ռոմանթիկ վարպետներու տժգոյն եւ անանձնական նմանողներ եղած են լիկ , և իրենց ներկայացուցած անհամար խաղերէն գրեթէ ոչինչ կը մնայ այսօր որ « իբր գրական գործ » ինքնուրոյն ու սեական արժէք մը ունենայ : Այդ ամբողջ Թատերական շարժման բուն դերը — շատ յարգելի անշուշտ — ազգային զգացումը մեր մէջ արժարծել , մարուր հայերէնի գործածումը իւրը Տաճկահայոց խօսակցութեան մէջ տարածել է եղած :

այն» անբարոյական պատկերացումներ գոհիկ կրքերու . Պ. Թալասօի ուսումնասիրութիւնը ցոյց կուտայ որ այդ դատաստանը ճիշդ չէ . «Քարակէօզ»ի ներկայացումները ժողովրդին կրքերը փայփայելու չէ միայն որ ծառայած են . այլ եւ «ծիծաղի շնորհիւ ժողովրդին թերու-թիւնները սրբագրելու» պաշտօնը (Թատրոնին հիմնաւորը , հիմնական պաշտօնը) կատարած են . ու Պ. Թալասօ կը յայտնէ թէ «Քարակէօզ»ի ներկայացմանց մեջ նոյն իսկ Մովսէսի ամբողջ տեսարաններ կան՝ այդ տարրական բեմին պատշաճեցուցուած : Կարելի չէ նաև չնկատել որ այդ «Քարակէօզ»ի եւ «Օրթաօյունու»ի ներկայացումները, որքան ալ պարզ ու ռամիկ ըլլային, թատրոնի հիմունք մըն էին, ժողովրդական հիմունք մը , զոր Թուրքը շատոնց ի վեր ունէր իր մէջ , իր ծոցէն ելած , մինչ մինք Հայերս մեր բարքերուն մէջ՝ գէթ քրիստոնէութեան մուտքէն ի վեր՝ երբեք ոչինչ ունեցած ենք որ թատրոնի սաղմն իսկ ներկայացնէ . թատրոնը, Ժ.Թ. դարուն երկրորդ կէսին

մէջ, ամբողջապէս Եւրոպայէն փոխ առած ենք, եւ ատոր համար է որ ան մեր մէջ արուեստական կեանք մը ունեցած է, մինչև Սունդուկ-հանցի գալուստը . Թուրքերը , ունենալով արդէն ժողովրդական թատրոն մը , որ՝ թէպէտ ռամիկ՝ կեանքի գիտողութեան, բարքերու քննադատութեան վրայ հիմնուած էր , իրենց այդ հին ուղղութիւնը շարունակած են՝ երբ թատրոնի Եւրոպական ու կատարելագործուած ձեւն ընդգրկած են :

Պ. Թալասօի ուսումնասիրութեան երկրորդ եւ երրորդ մասերուն՝ որոնք նուիրուած են թուրք Եւրոպական թատրոնին եւ թուրք թատերական երաժշտութեան , թարգմանութիւնը Անահիտին մէջ հրատարակել շահեկան կը նկատեմ, հարկ եղած գիտողութիւններով ընկերացնելով զայն, եւ յուսալով որ այդ թարգմանութեան հրատարակումը պիտի մղէ մեր գրագէտ-ներէն անոնք որ սաճկերէն գիտեն՝ թուրք գրականութիւնը լրջօրէն մեզի ծանօթացնելու :
Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Զ ո ի ե ր

Թըշուստութեան լրջուած ծաղիկ՝ որուն ֆով Մոդուրիւնը դարան ըստած կը սպասէ՝
Կոչս ձեռքերու սակ ձրակրող , վարակիով
Կը հանգրիձե փեշն ըզգեսիկն մեխսփս :

Հանրակիկն ե . աւօ՛ր իրեն . մեղիկ ե ան .
Նողիսն կը զգան, եւ ինքը շիրք կը կոչեն .
Բայց ... ճիղմիկն մեջ ինկած՝ քերես երկկուսն
Գոհարն ե ան , գոհար՝ ճիղմիկն իսկ մեջեն :

Այլերուն մեջ արցունք մը միշտ կը փայլի .
Գուցէ կոսրած սիրս մը ունի . մե՛ղք ե ան :
Գուցէ զիղջը , եւ ձանձոռոյքը զագրելի ,
Կը սակցեն ան : Իր գաղտնիքը ե՛րբ ձանջան :

Եւ յանգանիք ի՞րն ե արդեօք՝ երբ քիրս
Օրեկները ընկերութեան անարդար
Ձրգեցիկն որ իյնայ այդ կիկն , եւ իր սիրս
Խաղը ըրայ ֆրեւայնետու վասարար :

Սիրոյ խաբող դիւքանկերեկն խեղձն արքշիռ ,
Սիրակակիկն սեւերուն մեջ անձնասուր ,
Երբ սրար՝ ինչպիս ամեն կիկն՝ անկշիռ ,
Սիրեն, ու մարմիկն, եւ լրջուեցաւ անսրիսուր ,

Երբ անոք , ու չքաւոր , անփորձ դեռ ,
Շուտ ֆրշուեցաւ չար հոսանքիկն ցոփութեան ,
Ինչպիսութեան ազատեղու իրենեկեր ,
Յանցաւորը ո՞վ ե արդեօք , մե՛ղք քե ան :

Ճիղմիկն մեջը ինկած գոհար , դրժքայիս կիկն ,
Որ կեղծիքիկն դուրս կուզայ՝ վեհ ... մեղիկն մեջ .
Երբ կը վրիսան պարկեշտ կիկեր մեր չորս դիկն՝
Չոր մուրիկն մեջ կը բողբոջեկ կիրֆն անշեջ :

Կը վազե ան , սրւայսանֆեկ՝ խեչայեղ ,
Ասեղութիւնն իր արտին մեջ դրած բոյն .
Ու կը պառկի , ինչպիս զոնը , առեկն հեղ
Ըզգայով նոյն դառնութիւնը , ոխը նոյն :

Օր մ'այ , շաս շուս , կը սիրե ան՝ գերդ գերի .

Կ'երագե վերջն իր անկումին ցաւագար :
Յաւնախ պատրա՛նք . . . : Այդ կեանքը վա՛ղ կը
փրշորի :
Եւ շացոյ մը խեղճն իր ետին չունենար :

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՉԵԱՆ

Հերման եւ Դորոթէա

(Բեննադասական փորձ)

Վերջերս լոյս տեսաւ Գեօթէի « Հերման եւ
Եւ Դորոթէա »-ի* չափածոյ հայերէն թարգմա-
նութիւնը . այս առթիւ արժէք մի քանի խօսք
ասել այդ երկի նախ գրական արժանիքների ,
ապա հայ թարգմանութեան մասին :

1796-ի սեպտ. 6-ին Գեօթէն սկսաւ իւր այս
գործը շարադրել . ութն օր յետոյ կէսից աւելին
արդէն գրել էր . իսկ յաջորդ թուականի յունիս
3-ին աւարտեց ամբողջովին : Ինչպէս տեսնում
ենք՝ նա զարմանալի արագութեամբ է ստեղծել
ինն երգից բաղկացած այդ պօէման , որը գրե-
լիս ժամանակակից երեւելի անձանց խորհրդին
էր դիմում յաճախ եւ նորանոր փոփոխութիւն-
ներ մտցնում , մինչեւ որ խապառ համոզուեցաւ ,
որ ոչինչ այլ՝ եւս չունէր փոփոխելու : Նրան
խորհրդատու անձնաւորութիւններից յիշատա-
կութեան արժանի է ազնուատիրո Շիլլերը
մանաւանդ . սրա մօտն էր գնում Գեօթէն կրե-
կոները , կտորներ կարդում , որպէս զի լսէր
այդ մեծ բանաստեղծի հեղինակուոր կարծիքն
էլ : Շիլլերը վաղուց արդէն իւր գնահատու-
թիւնն արել էր , գրելով Մեյյեր նկարչին , թէ
« Հերման եւ Դորոթէա »-ն ոչ միայն Գեօթէի , այլ

եւ գերմանական ամբողջ նոր գրականութեան
ամենաբնախոր գործն է : Շիլլերը յայտնում էր
նաեւ , թէ « Մինչդեռ մեղպէսները պէտք է եր-
կար տընին ո եւ է ողորմելի բան գրելու , Գեօ-
թէն հերիք է որ թեթեւ շարժէ ծառը եւ ար-
դէն կը թափուին ընտիր պտուղներ , հասուն ,
ծանրացած :

Չը մոռնանք նաեւ , որ « Վերթեր »-ի ու « Փա-
ուստ »-ի հեղինակը , Գեօթէն ինքն էլ մինչեւ
մահ ջերմ գո՛ւրգուրանք էր տածում դէպի այս
պօէման , որի ընթերցումը յաճախ յուզում էր
նրա ծերունի կուրծքը : « Մեծ երկերիցս զրեթէ
միակն է , ասում էր մի օր եօթանասունը վեց
տարեկան հանձարը իւր ընկեր էկկերմանին , որ
դեռ շարունակում է բաւականութիւն պատճա-
ռել ինձ :

Գեօթէն ծախեց իւր գործը Բերլինցի մի հրա-
տարակչի 22,200 ֆրանկով , այդ ժամանակի
համար ապշեցուցիչ մի գին : Գործը մեծ ընդու-
նելութիւն գտաւ :

Իրօք արժանի՞ էր այդքան գնահատու-
թեանց . զրա համար ամենից առաջ իմանանք
« Հերման եւ Դորոթէա »-ի բովանդակութիւնը :

Հռենոսից ոչ հեռու , խաղաղ , բարեբաստիկ
ապրում է գաւառացի սակաւանդամ մի ընտա-
նիք : Փորձառու եւ խիստ հայրը բարի կնոջը
հետ պահում է պանդոկ , որի յետեւը տարած-
ուած է նրանց պարտէզն ու հասուն արտերը :
Նրանց երիտասարդ որդին Հերմանն էլ անձնուի-
րարար պահպանում է կալուածները , եւ , հա-
կառակ իւր ծնողների թախանձանքին , դեռ չի
էլ մտածում ամուսնանալու մասին :

Մինչ այդ՝ 1793-ի քաղաքական դէպքերը

* Հերման եւ Դորոթէա . Թարգ. գերմաներէնից Յարու-
թիւն Պետրոսեան . տպագր. էջմիածին , 1904 .

վրդովում են Հոհնոսի եզերքի բնակիչներին . գետի ձախ ափին ապրող Գերմանացիք, ճնշուելով Ֆրանսացիներին, ստիպւում են գաղթել դէպի աջ ափը, Հերմանենց կողմերը : Թշուառ գաղթականներն ամրան տապերին ցրտ ան են չըջակալքը : Մեր գաւառական քաղաքի միապաղաղ անդորրութիւնը խանդարող դէպք էր այս. շատերը, կարեկցաբար կամ հետաքրքրուած, վազում են տեսնելու պանդուխտներին տարաբաղը չուն . իսկ պանդուխտներն իւր կնոջ հետ նստած է դռանը, խօսում են օգերի, հունձքի եւ գաղթականների մասին : Մերուներն ափսոսանքով է զիջանում, որ իւր հին վերարկուն, բաճկոնը եւ այլ լաթեր կինը տուել է Հերմանին, որ սա տանի, ցրուէ կարօտեալ տարագիրներին . ինչ որ է, « ողորմիչը հարստին գործն է » ասելով կը մխիթարուի : Նա էլ կ'ուզէր գաղթականներին տեսնելու գնալ, եթէ դանդաղաչարժ չը լինէր, իսկ օգերն էլ՝ չոք : Բայց ահա դեղագործ դրացին ու քահանան գալիս են տարագրեալների մօտից . նրանց ներս կը հրաւիրեն, մի մի թաս հոհնոսեան հին գինի կը խմեն եւ մանրամասն լուրեր կ'առնեն : Մինչդեռ Հերմանն իրենց փայլուն կառքին լծած է նժոյգները, հետն առել է հին լաթեր ու պաշար եւ գնացել բաժանելու խեղճ գաղթականներին : Նա պատահում է գաղթական աղջիկ Դորոթէային . ինչ սիրուն է նա. փայտը ձեռքին վարում է նա եզնաքարչ սայլը, որի մէջ յարդի վրայ պառկած է հազիւ ազատուած, ծննդական մի կին, տկո՛ր՝ նորածնին գրկած : Աղջիկը համարձակ, բայց համեստ մօտենում է Հերմանին եւ խնդրում թէ՛ նա չէ՞ր կարող արդեօք իրենց օգնել ո եւ է լաթեղէնով, թէ՛ ինքը կամաւոր եւ անտէրունչ սպասուհի է, որ տեսնելով հիւանդի անօգնական վիճակը, յօժարութեամբ յանձն է առել ծառայել նրան :

Հերմանը սիրով տալիս է ոչ միայն ինչ որ ծննդականին էր պէտք, այլ եւ բերած բոլոր պարէնը, որպէս զի գաղթականներին լաւ ծանօթ եղող այդ աղջիկը բաժանէ անձամբ : Ու պատանին սիրովառ յետ է դառնում դէպի տուն, ուր գեռ նստած են քահանան, զեղագործն ու ծնողները . խելացի քահանան իսկոյն նշմարում է, որ Հերմանն այլայլուած է . սա

պատում է, թէ ո՛ւմ բաժնեց լաթերն ու պարէնը, թէ ո՛նց ուրախացաւ ծննդականը, թէ ի՛նչ տխուր կացութեան մէջ են գաղթականները :

Դեղագործը, որ թոյլ ու ետասէր մարդ է, վրայ է բերում, թէ գոհ է ինքը, որ ամուրի է, հեշտութեամբ կարող կը լինի գլուխն ազատել, երբ կարիքն ստիպէ : Հերմանը պերճօրէն հերքում է նրա կարծիքը, ասելով թէ՛ նեղ օրերին մարդ շատ աւելի կարիք ունի ընկերի, եւ այժմ աւելի քան երբէք կ'ուզէր ամուսնանալ ինքը : Մտորները գովում են նրան, որ վերջապէս ցանկութիւն է յայտնում պտակուելու . հայրը վերջացում է խօսքը առաջարկելով կրկին . « — Հերման, շուտով ընտրիր հարուստ դրացու աղջիկներից մէկին, քեզ նման երիտասարդը հարուստ աղջկայ է արժանի, տրնանկ հարմնացու ընտրելու չէ, աղքատ հարսի հետ կը վարուին ինչպէս աղախնի հետ : »

Հասկանալի է, թէ ի՛նչ դրամայ է ծագում այս կէտից. Հերմանն ատում է մեծատուն հարեանի հպարտ աղջիկներին, եւ ընդհակառակը սիրում է Դորոթէային, բայց սա էլ աղքատ է, ուրեմն հօրը տհաճ : Առանց ասելու, թէ սիրում է Դորոթէային, նա թախանձում է որ երբէք չի կարող սիրել դրկիցի աղջիկներից եւ ոչ մէկին, եւ սրտայոյզ մօտենում է դռանը. իսկ հայրը բարկացած նրա յամառութեան վրայ, « Աչքիցս հեռացիր » ասելով, աւտրտում է խօսքը, ինքնաբերաբար աւելացնելով նաեւ, որ չը լինի երբ եւ իցէ համարձակուել ո եւ է գեղջուկ հարմնացու ընտրել : Որքին յուսաբեկ հեռանում է տնից . իսկ պանդուխտները, քահանան ու զեղագործը շարունակում են խօսակցել նոր կարգերի ու երիտասարդութեան մասին :

Մինչ այդ, մայրը գուրս է շտապում, որունելու իւր անպարտ որդուն, նախապէս յանդիմանելով հօրը, որ միշտ ի գուր տեղը նախատում է որդուն : Երկար փնտռելուց յետոյ, գնում է մօտակայ բլուրը . ծերունի տանձկնուտակ, արցունքն աչքին՝ Հերմանը նստած է այնտեղ եւ նայում է Հոհնոսի կողմը : Մայրը զարմացած տեսնում է որդու լացը եւ լսում է, որ Դորոթէային սիրում է, եւ եթէ չամուսնանայ նրա հետ՝ ամուրի կը մնայ : Մայրը սիրտ է տալիս որդուն, նրա ձեռքից բռնած վերագառնում

է տուն, որպէս զի օգտուելով դրացիներէ Կեր-
կայութիւնից, ջանայ նրանց հետ՝ առնել հօր
կամբը, ինքը համամիտ է: Վերջապէս հայրը հա-
մաձայնում է պայմանով, որ քահանան ու զեղա-
դործը հաճին երթալ անձամբ տեսնել աղջկան,
նրա մասին տեղեկութիւններ հաւաքեն, եւ,
եթէ նպատաւոր կը լինի ամէն ինչ, ապա Դո-
րոթէային ընտրեն հարսնացու: Հերմանն ուրախ
լծում է կառքը, մէջը նստում են զրկիցները,
եւ առաջնորդում է նրանց զէպի գաղթական-
ները: Այնտեղ ստուերախիտ ծառերի տակ կան-
գնեցնում է կառքը, քահանային եւ զեղագոր-
ծին նկարագրում է աղջկայ արտաքինը, որպէս
զի հեշտութեամբ գտնեն ամբողջին մէջ. խընդ-
րում է նաեւ, որ Դորոթէային չը յայտնեն իրենց
միտքը, այլ միայն տեղեկութիւններ քաղին ու-
րիչներէրց նրա մասին եւ վերադառնան, այդ
ստուերում նրանց կ'սպասէ ինքը:

• Երկու խուզարկուները ցրուած ամբողջ մէջ
պատահում են գաղթականների երէցին. սա իւր
պատկառելի արտաքինով ու խելքովը յիշեցնում
է Իսրայէլին անապատում առաջնորդող Նախա-
հայրերին: Այդ ծերունին խոհուն դատողու-
թեամբ խօսում է Ֆրանսական յեղափոխութեան
եւ դրա Գերմանիայում տարածած լուսամիտ
գաղափարների մասին. անաչառօրէն քննադա-
տում է նաեւ այդ յեղափոխութեան չափազան-
ցումները. զգում է իրենց գարի մեծ արժէքը:
Նա պատահամբ խօսում է նաեւ մի աղջկայ
մասին, որը բիրտ թշնամիների զէմ սուրը ձեռ-
քին պաշտպանել է տագնապի այս վերջին օրե-
րին իւր եւ իւր ընկերուհիների պատիւը. Դո-
րոթէան է այդ աղջիկը, որին անձամբ տեսնե-
լուց, նրա մասին գովեստներ լսելուց յետոյ,
քահանան ու զեղագործը վերադառնում են
Հերմանի մօտ. վերջինս այժմ մի այլ մտքից է
տանջւում — չը լինի Դորոթէան մերժէ իւր
ձեռքը. աղքատ հպարտ է երևում այդ աղջիկը,
կամ գուցէ նշանուած է արդէն: Հերմանը քա-
հանային ու զեղագործին կառք է նստեցնում,
որ երթան խնդիրը յայտնեն ծնողներին. իսկ
ինքը մենակ գնում է Դորոթէայի կամքն առնե-
լու: Երկու սափոր ձեռքերում, նազելի օրհորը
վճիտ աղբւրբի մօտն է: Ուրախ բարեւում են
իրար, միմեանց պատկեր զիտում են ազբւրբ
հայելու մէջ անդրադարձած, բայց, աւա՛ղ,

պատանին նշմարում է Դորոթէայի մատանին:
Աղջիկը սիրով յանձն է առնում այն առաջա-
կը, որով նրան հրաւիրում է Հերմանն իրենց
տունը, իբր աղախին. գեռ չի համարձակւում
յայտնել իսկական նպատակը: Ապա նրանք միա-
սին գնում են մնաս բարով ասում ծննդակա-
նին, որն արդէն գտել էր կորցրած իւրայիննե-
րին եւ այլ եւս կարիք չունէր Դորոթէային:

Վերջալոյս է. մեր գոյգը ձամբայ է ընկնում
հետիտան, զէպի Հերմանենց տունը. ճանապար-
հին հանգչելու համար նստում են այն տանձե-
նու տակ, ուր Հերմանը բիչ առաջ նստած էր
տրտում. լուսնկայ զիչեր է. երկուն էլ սըր-
տատրոփ դիտում են պողառատ շրջակայքը:
Հեռում պարզ տեսնում է Հերմանենց տունը,
պատանին ցոյց է տալիս իւր սենեակի պատու-
հանը եւ ասում, որ թերեւս այդ սենեակը
դառնայ նաեւ Դորոթէայինը, բայց իսկոյն ծած-
կելու համար այդ ակնարկը, նա աւելացնում
է, թէ տանը փոփոխութիւններ են անում, թե-
րեւ աղախնի համար յատկացուի այդ սենեակը:
Լուսինը ծածկւում է մրրկագոյժ ամպերի տակ,
մութը պատում է. ոտի են կանգնում եւ խար-
խափելով իջնում պարտէզն ք վայր. յանկարծ
աղջիկը սայթաքում է, տղան զրկում է նրան
եւ ընկնելուց ազատում, այստեղ աւելի ուժ-
գին են բաբախում նրանց սրտերը. բայց նրբա-
միտ աղջիկը կատակի տալով ասում է, թէ չա-
րագոյժ նշան է տուն մանկուց առաջ սայթա-
քելը, թէ Հերմանի ծնողները նրան կը պարտա-
ւեն, որ կաղ աղախին է բերել, ոտը քիչ ցա-
ւում է սայթաքումից: Փոթորիկը սաստկանում
է: Ծնողները տանը շատ անհանգիստ են, որ
այդ վտանգաւոր ժամին Հերմանը գեռ չէ վե-
րադարձել. յանկարծ բարձրահասակ գոյգը, չիկ-
նած, թեւ թեւի ներս են լմտնում սենեակի
փոքր դռնից. ի՛նչ վսեմ պատկեր: Հայրը ծաղ-
րական սրտխօսութեամբ նրանց դիմաւորում է.
զրկիցներն էլ գեռ այստեղ են: Իսկ աղջիկն
երբ լսում է, որ իրեն իբր հարսնացու են բե-
րել, կարծում է, թէ ծաղրում են իւր աղքա-
տութիւնը, վերաւորուած լալիս է եւ ուզում
իսկոյն հեռանալ կրկին իւր հին ծառայատեղին,
թէկուզ զիչեր լինէր, թէկուզ փոթորիկը գո-
ռար: Միջամտում են բոլորը, նա համոզւում
է որ իրօք հարսնացու են ընտրել իրեն: Քահա-

նան նշանտուէքի մատանին ուրախ ուզում է անցնել նրա մատը , բայց նկատում է , որ մի այլ մատանի էլ ունի աղջիկը մատին : Դորոթէան հեղձկտոցով պատմում է , որ մի անգամ արդէն նշանուած է եղել , բայց նշանածը մեռել է յեղափոխական աղմուկներում , Փարիզի բանտերում , եւ իրեն իրաւունք տուել ամուսնանալու նորից : Իսկոյն Հերմանը դիմում է աղջրկան , թէ ինքն էլ պատրաստ է կարիքի պահին զինուել հայրենիքին համար եւ կը փոխըրինէ երջանկայիշատակ նշանածի կորուստը : Հէնց իսկոյն կատարում են նշանտուէքը , եւ տեսարանը փակում է :

Այս միեւնոյն պատմուածքի գլխաւոր գծերը գտնուում էին արդէն Զալցբուրգի բողոքական գաղթականների մասին խօսող մի պատմագրութեան մէջ . տարբերութիւնն այն է որ Գեօթէն աւելացրել էր մի նոր անձնաւորութիւն էլ Հերմանի մայրը . դէպքի տարեթիւն էլ փոխադրում է 1732-ից 1794 , որով ոչ թէ կրօնական հալածանքների զոհեր են գաղթականները , այլ քաղաքական ճնշումների զոհեր . չրօնական խնդիրը մեծ շարժառիթ լինելուց ընկնում էր , Վոլթերն էր ապրել այդ դարում . բացի այս՝ եթէ Դորոթէան բողոքական տարագիր լինէր , Գերմանիոյ կաթոլիկները չը պիտի սիրէին նրան . վերջապէս Գեօթէն զգացել է , որ հայրենասիրութիւնը շատ աւելի յարատեւ է , քան կրօնը :

Վերոյիշեալ աղբիւրից գտտ , կայ եւ մի այլ շարժառիթ , որը գրգռել է Գեօթէին գրել իւր պօէման . Փօսս անուն մի Գերմանացի , որ գեղեցիկ թարգմանել էր Հոմերոսը , Գեօթէից առաջ գրել էր « Լոււիզա » անուն մի հովուերգութիւն . այդ գիրքը լաւ ընդունելութիւն գտաւ . գերմանական գաւառային կեանքը մանրամասն նկարուած էր դրա մէջ : Գեօթէն կարդացել էր այդ գիրքը , եւ լոկ մի քանի նուրբ գծեր վերցրել — պանդոկապետի վերարկուն , նրա կարմիր երեզով գլխարկը . վերջապէս եթէ Փօսսն ասում էր , թէ նեղութիւնները նոյնպէս օգտակար են մարդուն , Գեօթէն էլ յայտնում է է , թէ դժբաղդութիւններից երջանկութիւններ են ծնւում : Ինչպէս տեսնում ենք , շատ չնչին հետեւողութիւններ են սրանք . բայց Գեօթէն

իրօք ուշիմօրէն վերուծել է Փօսսի գործը , գտել նրա թերի կողմերը , եւ եթէ կար մի գիծ որին հետեւելու էր , այդ էլ Փօսսի ընտրած նպատակն էր , բայց ոչ այդ նպատակին հասնելու կերպերը , այն է՝ գրել քաղաքացիական հովուերգութիւն . ահա թէ ինչո՛ւ երբ « Լոււիզա » յի երկրորդ տպագրութիւնը լոյս տեսաւ , Գեօթէն գրեց Շիլլերին , թէ ինքն էլ այդ տեսակի մի պօէմա պիտի գրէ : Ճանկութիւնը յղացել էր , մնում էր նիւթ գտնելը . իսկ այդ էլ երբ եղաւ , ապա , ինչպէս ասել են գեղեցիկ կերպով , աշակերտը վարպետիցն անցաւ իւր թռիչքով , ինչպէս արծիւն անցնում է արտոյտից :

Բայց « Հերման եւ Դորոթէա » յի մէջ նըշմարուում են այլ հետքեր եւս : Գեօթէն վաղուց սքանչանում էր Հոմերոսի վրայ . գիտենք , որ մեղանոյշ Վերթերը մրմնջում էր , թէ . « Օրորերգերի պէտք ունիմ եւ առատօրէն գտնում եմ Հոմերոսի մէջ » , որը ծառերի ստուերում կարգալիս նրա յուզուած արիւնը հանդարտում էր : Եւ երբ կարդում ենք , թէ ո՛նց Հերմանը լծում է կառքին փրկիրախ նոյնքները , յակամայից մտաբերում ենք Հոմերոսի նմանօրինակ տողերը : Բայց անցել էին դիւցազնական դարերը , տասնեւութերորդ դարն այլ եւս չէր հաւատում Աքիլլեսին , թէ եւ դրանով գործի արժէքը չէր ընկնում . Հոմերոսի ոճն ու արուեստին գեղեցկութիւնը միշտ էլ մնալու էր օրինակելի . ահա այս տեսակէտից ըմբռնելու է Գեօթէի հետեւողութիւնը . փոխանակ հրաշալի առասպելներ պատմելու , պարզ կեանքի նկարագիրը կ'անէ , բայց Հոմերոսի արուեստին մաքրութիւնը միշտ աչքին առջեւ կ'ունենայ : « Իրականը պէտք է ստեղծէ պատճառն ու հետեւանքները , իսկ բանաստեղծին մնում է այդ բոլորից մի ամբողջութիւն կազմել . » ասում էր նա : Ահա թէ ինչո՛ւ Գեօթէն ուսումնասիրում էր ժողովրդի ամենաստորին խաւերը . յայտնի է , որ այդ հանձարը գիւղացիների հետ գործել է մինչեւ իսկ կողովներ : Իսկ այս բոլորին էլ աւելացնենք , որ մեծ բանաստեղծն այդ ժամանակ արդէն սկսել էր մտածել ընտանեկան օջախ կազմելու մասին . միւս կողմից էլ յիշենք , որ տասնեւութերորդ դարի վերջերը մանաւանդ , բոլորը մի առանձին համոկրանք էին ցոյց տա-

լին դէպի այն ամէնը, որ ժողովրդի կենցաղա-
կանին էր վերաբերում, ընտելեան մօտ եղող
կեանքին էր պատկանում, ապա հասկանալի կը
լինի, թէ ինչո՞ւ այնչափ ուրախացաւ Գեօթէն
երբ գտաւ « Հերման եւ Դորոթէա » յի նախնա-
կան սաղմը մի ինչ որ պատմագրութեան մէջ :

Կ'առնէ գլխաւոր գծերը, որ այնպէս ճկուն
են, կ'աւելացնէ նոր եւ ամբողջացնող մասեր՝
եւ կ'ստեղծէ մի պօէմա: Վարպետների վարպետ
Հոմերոսը գրել է Իլիական, որի մէջ սէրը,
կռիւը, փառքը, աստուածայինը, մարդկայինը՝
ուրիշ խօսքով՝ ամբողջ դիւցազնական դարը
քանդակուած է. լա՛ւ. Գեօթէն էլ իւր դարը
կ'արձանագրէ այդ փոքրիկ հատորում, որպէս
զի վէպի գոյն ստանայ: Եթէ Հոմերոսը Տրո-
վայի պարիսպներն է հեռանկար չիտել, նա էլ
իւր պատկերի երկինքը շառագունել կուտայ
Փրանսական յեղափոխութեան բոցերովը. այս-
պիսով այնչափ կը վսեմանայ պատկերը, որ
բոլորին էլ կարող կը լինի հետաքրքրել:

Գերմանացիք, նոյն իսկ «Վերթեր»ի նազելի
հերոսուհին, կը սիրեն այս գիրքը, քանի որ
դրա մէջ չըջապատի առօրեայ կեանքը կը կար-
գան այնպէս արտիստօրէն գծուած, Հռենոսի
ափերը, տեղական հաւատալիքներով: Տեսէք,
երբ Դորոթէան Հերմանին հետ միասին ուզում
է մնաս բարով ասել ծննդականին, երեխաները
նրան փաթաթուած են եւ չեն ուզում որ հե-
ռանայ իրենց սիրելի աղախինը. ներկայ եղող
կանայք համոզում են երեխաներին, թէ՛ Դո-
րոթէան գնում է բերելու այն շաքարնացը, որ
նորածին մանուկը պատուիրել էր պատրաստել
հացագործին, երբ արագիւր այդ նորածին
գրկած բերում էր: Դեռ ցարդ էլ Գերմանիա-
յում հաւատացնում են հետաքրքրուող երեխա-
ներին թէ արագիւն է, որ բերում է նորածին-
ներին:

Սակայն միայն Հռենոսի շուրջը չէ կաշկան-
դուում այդ գրքի մէջ գործող անձանց զբաղե-
ցնող հարցը, այլ ընդհանուր ազգային հարց է
դա: Ամբողջ Գերմանիոյ շահերը ոտնակոխ էին
եղած Փրանսական արշաւանքներով. բոլոր Գեր-
մանացիք, նոյն իսկ ամենաազատամիտները, կը
յուզուէին այդ խնդրով. անիղէալ Հերմանն
անգամ բացազանչում է, սիրով վերածնուած,
թէ, «Երբ թշնամին մօտեցել է Հռենոսին, գեռ

Գերմանացին կարողանո՞ւմ է տանը նստել ան-
գործ »:

Ազգային լինելն էլ հերիք չէր: Գեօթէն
կամոց կամոց լայնացնում է իւր պօէմայի
սահմանը. Հերմանը գնում է օգնելու գաղթա-
կաններին, որոնք ամրան տապալիրն ցրուած են
չըջակայքում. իմ հոգին այդ սրտառուչ տեսա-
րանի թելադրութեամբ գոնէ մի վայրկեան թա-
փառում է մեր հայրենի աւերակների չորսդին.
ահա մեր Տաճկահայ տարագիրներն էլ ցրուած
Արարատեան դաշտում, Մայր Արաքսի ափերին.
մեր Ռուսահայերը նրանց օգնում են եղբայրա-
բար. մի Հերման էլ մեզանում տեսնում է թե-
րեւս Տաճկահայ սեւաչ մի աղջիկ, սիրում է
նրան եւ ձեռքը խնդրում. վերջապէս խնդիրն
այն է, որ մի նոր գիծ եւս. ուրեմն բացի Գերմա-
նացուց ուրիշին էլ է հետաքրքրում այդ գիրքը.
լինի թշուառութեան, գլխարտութեան, սիրոյ
կամ հանրամարդկային այլ գաղափարի նուիր-
ուած մի էջ, խնդիրն այն է, որ « Հերման եւ
Դորոթէա » յի մէջ բոլորին հետաքրքրող կէտեր
եւս կան:

Այսպիսով այս պատկերը, որ սկիզբ է առ-
նում գաւառական ընտանիքի պարզ յարկից,
հետզհետէ անցնում է Հռենոսն էլ եւ համնում
ուկեղօծ ու հեռաւոր հորիզոնը, ուր գեռ լըս-
ւում են Փրանսական յեղափոխութեան աւետա-
բեր ձայները, հաւասարութեան կանչը, ուրիշ
խօսքով՝ Գեօթէն միաժամանակ ընդգրկում է
ե՛ւ հայրենիքը, ե՛ւ իւր ամբողջ դարու երկուն-
քը, ե՛ւ բոլոր մարդկանց: Ձիւնապատ լեռների
կատարից գլորուել սկսող աննշան գնդակի պէս
աստիճանաբար մեծանում է հարցը, որ ձիւն
հաւաքելով դառնում է մի վիթխարի հիւս եւ
ահագին ժխորով գահավիժում է, իւր հետ
սանելով ամէն ինչ, որ կը պատահի ճանա-
պարհին, նոյն իսկ դարաւոր կաղնիներն արմա-
տախիլ եղած, միասին արշաւում են յառաջ:
Ժամանակակից ամենամեծ խորհողներն անգամ,
լինէր մի Վոլթեր կամ Ռուսօ, բոլորն էլ ցըն-
ցուել են յեղափոխութեան գոնէ հեռանկարովը:
Սկզբում Հերմանի հայրը նստած է գռանը,
խօսում է իւր կնոջն հետ օգերի եւ հունձքի
մասին, մի քանի ժամ չանցած, քիչ հեռու
գաղթականների ալեզարդ երէցը, իբր մի նոր
նեստոր, կանգնած է աղմկայոյզ տարագիրների

մէջ եւ ուշիմօրէն քննադատում է իւր գարի ընկերական երկունքը :

Ահա « Հերման եւ Դորոթէա »-յի անծայր պերսպեքտիվը , ահա « Հերման եւ Դորոթէա »-յի անթառամելիութեան գաղտնիքը :

Միանգամ այդ հմայքը գտնելուց յետոյ , Գեօթէն արդէն հեշտութեամբ է կարողանում իշխել այս ընդարձակ ամբողջութեանը վրայ : Տիպերը վերցնում է հէնց իրական ներկայացուցիչներէր , իւրաքանչիւրին տալիս է իւր դերին համեմատ արտաքին , բնաւորութիւն , շարժուածք եւ զարգացում : Այսպէս՝ Հերմանի հայրը յիշեցնում է հէնց բանաստեղծի հօրը — դանդաղաշարժ , խիստ , բայց աւելի խաղաղասէր , ճշգրտապէս , քիչ էլ ժլատ . սա էլ խորհրդի անդամ է ընտրուել , սա էլ յաճախ պարսաւում է իւր որդու ձգտումները , զգայմունքներն էլ շատ զեղուն չին :

Նրա կիսը նոյնն է կարծես , ինչ որ Գեօթէի մայրն էր , թող թէ անունն էլ նոյնն է . սա էլ , բարի , անտեսագէտ ու խելօք :

Հերմանը պարտաճանաչ մի պատանի է . ամբողջ իգէտն էր պահպանել արտերն ու այգին եւ խնամել նոյնքները . բայց սա իւր հօրն այնքան չի սիրում , որչափ որ նրանից պատկանում , իսկ մօրն՝ ընդհակառակը . դա առողջ մի դաւառացի է . դրդի՛ր նրան եւ նա կը գործէ . իսկ այդ դրդիչն էլ միայն սէրը կարող էր լինել :

Այժմ դառնանք Դորոթէային . դա մի նոր ժան տ'Արք է , ծնուած ու մնում կեանքի ազմուկին մէջ . լինի զինւոր կամ խաղաղ մշակ , լինի քաղաքացի կամ շինական , բոլորն էլ նրան կը սիրահարուին , բոլորի հետ էլ վարուել զիտէ , հերիք է որ շար չը լինեն , այլպէս սուրը ձեռքին նա պատիւ կը պաշտպանէ . անշուշտ շատ իդէալացրած է Գեօթէն այս գեղեցիկ գեղջկուհուն գծերը , բայց պէտք է չը մոռնալ , որ յերափոխութեան անբնական շրջանը շատ ընդունակ է այդպիսի տիպեր եթէ ոչ ստեղծելու , գոնէ երազելու :

Գիւղի քահանան տասնութերորդ դարի ուշիմ զաւակն է . թէեւ ճշմարիտ քրիստոնեայ է , բայց Աստուծու եւ Քրիստոսի անունները կըրկնելու կարիք չի զգայ գրեթէ . նրա Աստուածն ու բնութիւնը շատ էլ անջատ չին . Ռուսօն

էր ապրել : Այս մարդը յիշեցնում է Տիցիանի նկարած Քրիստոսին , երբ սա Հրեային պատասխանում է , թէ « Տուր զկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ » , հանդարտ , խելացի եւ զուարթ . բողոքականութիւնը աուել է նրան սքեմ , իսկ Գեօթէն էլ՝ իւր միտքը :

Իսկ եթէ գծագրել ուզենք գաղթականների երէցին , հերիք է ասենք , որ նա նմանելիս է եղել Իսրայէլին անապատում առաջնորդող նախաշարերին . ճանաչում է իւր դարն ամբողջովին . թափանցել զիտէ մարդկային հոգու խորքը , եւ եթէ խօսի , վէճը կը վերջանայ . այդ ալեգարդ ձերուսին , իրական լինելովն հանդերձ , կարծես լինի մի այլաբանական մի արձան՝ « Պատմութիւն » — փորձառու , վեհ ու անաչատ :

Ընթերցողը նկատեց , երևի , որ այդ տիպերի մէջ , խոշոր հակադրութիւններ չկան , ինչպէս ռոմանթիկներն են անում — հրեշտակ կամ սատանայ . ո՛չ , ծիածանի գոյները պէս , մեղմ աստիճաններով միմեանցից բաժանուում են նրա տիպերը , եւ կամաց կամաց հեռանալով պարզում , թէ՛ կարմիր են կամ կապոյտ : Անշուշտ ունին տարբեր գծեր , այլպէս դրամայ չէր ծնուի , բայց նրանց մէջ ծայրայեղ տարբերութիւններ չը կան . այդպէս չեն միեւնոյն պայմաններում ապրողները : Ըստ իս « Հերման եւ Դորոթէա »-յի ինքնուրոյն գծերից մէկն է սա : Այդ չարգիլում ի հարկէ , որ քահանան աւելի զարգացած լինի , քան ծխականները . այլ է կրթութիւնը , այլ է բնաւորութիւնը :

Ըմբռնողութեան այս կերպիցն է ծագում , որ նրա տիպերը լոկ լուրջ ու մռայլ չեն . այլ հոգու զուարթութիւնը բոլորի մէջ թափառում է : Վերթերի մեղամաղձտութիւնը իսպառ թափ է տուել իրենից Գեօթէն եւ զգացել , կարծես , որ զուարթութիւնը վսեմ հոգու յաւկանիչ է . ահա թէ ինչո՛ւ նոյն իսկ ծանրախոհ քահանան սրախօսում է . երբ սա նշանտուէքի մատանին ուրախ անցնում է Դորոթէայի մատը եւ նշմարում , որ աղջիկն արդէն ունի մի այլ մատանի , ասում է . « Ի՛նչ , երկրորդ անգամ ես նշանւում . բայց , զգո՛յ՛ , հին նշանածոց եկեղեցում չի յայտնուի ու արգիլէ պատկազրութիւնը » : Մինչեւ այդ րոպէն քահանան տեղեակ չէր , որ Դորոթէան ունեցած էր մի

այլ նշանած . հասկանալի է ուրեմն , թէ այս երգիծանքը որչափ թախիծ է ծնելու եւ վեւ մացնելու աղքատ հարսնացուի պատկերը , երբ սա հեղձկտոցով սկսէ պատմել , որ հին նշանածը մեռել է յեղափոխութեան աղմուկներում :

Գեօթէն , իբր մեծ վարպետ , շատ լաւ բարձրնել է , որ ձանձրալի կը լինի բոլորին էլ փրկիսփայել տալը . այս կէտը լուսաւորելու համար է , որ դեղագործը ծիծաղաշարժ է եւ չնչինութիւններով շատախօսող : Ի վերջոյ նկատենք նաեւ , որ բոլոր տիպերը գծագրուած են իրենց գործերով եւ խօսքերով . Գեօթէն գրեթէ նրանց չի նկարագրուած յատկապէս , այլ նրանք իրենց արածներէրից պատկերացուած են պարզ ու որոշ կերպով :

« Հերման եւ Գորոթէա » յի մէջ կայ մի այլ ուշագրուած հանգամանք եւս . գործողութիւնը կատարուած է մի քանի ժամուայ ընթացքում , եւ չը մոռնանք , որ խօսքն ամուսնութեան մասին է — մահու եւ կենաց խնդիր . հեշտութեամբ չի կարելի բոլորովին անծանօթ մէկին ընտրել ու պատկուել հետը հէնց անմիջապէս . բայց այդ մի քանի ժամում Գեօթէն այնպէս լաւ զարգացրել է խնդիրը , որ ոչ միայն անբնական ու վտանգաւոր չէ , այլ նաեւ մի նոր ապացոյց է տուել իւր հանձարի մեծութեանը :

Գաղթականները մեկնելու են , Հերմանը կամ նոյն օրը կը պատկուի եւ կամ իսպառ կը կորցնէ Գորոթէային . այս է նրա հապճեպի պատճառը : Ապա՛ արդէն գաղթականների երէցը պատմում է Գորոթէայի ողջախոհ արութիւնը . երրորդ՝ երբ վտանգի ժամանակ նա սրով պաշտպանել է իւր եւ իւր ընկերուհիների պատիւը , կամ կամաւ ծառայել է յանձն առել ծննդականին , փոխանակ արագ փախչելու եւ իւր գլուխն ազատելու , ուրեմն Գորոթէան վտահելի աղջիկ է , նա՛ , որ այնչափ գեղեցիկ էր , ամէն տեղ նրան կ'ընդունէին . քանի որ « Գեղեցիկը ոչ մի տեղ պանդուխտ չէ » : Այս բոլորից աւելի եւ առաջ կար սակայն մի այլ պատճառ , որ Հերմանին յսփշտակում էր . գա Գորոթէայի արտաքին զմայլելի գեղեցկութեան տակ ծածկուած այն վսեմ հոգին էր , որ վճիտ ջրերի յատակում փայլող ազամանպի պէս աչքի էր զարնում եւ Հերմանին հրապուրում : Աէրը , իբր սրտի խորհուրդ , եթէ կ'ուզէք , այնչափ

էլ կախուած չէ տարիների փորձառութեամբ հաստատուած փաստերից . հազուադէպ չեն օրինակներ , որ ցոյց տան , թէ երկար ժամանակից ի վեր իրարու ծանօթ եղող մարդիկ իսկ , երբ ամուսնանում են , զժբաղգանան . Հերմանն առաջին հայեացքից հաստատապէս ճանաչում է աղջկայ հոգին եւ սիրում . կարծես այդտեղ եւս Գեօթէն այն գաղափարն է յայտնում , թէ բնութեան թելադրած բնազդները բարերար են . Հերմանը համոզուած է , որ « ով երկար է խորհում , միշտ լաւը չէ ընտրում . » կամ թէ մի այլ տեղ . « Յաճախ միտքը թափանցելու անզօր է այնտեղ , ուր մի պարզ բնազդ հեշտութեամբ կը գտնէր ճշմարիտ ուղին » :

Գառնանք այժմ այս պօէմայի հիւսուածքին . չափազանցութիւն չը լինի ասել , որ համախարհային գրականութեան մէջ հազուապէս են այդպիսի երկերը : Բոլոր մասերը պէտք եղած չափով մշակած է , եւ այդ բոլորը կազմում են ամբողջութեան տնօրէնելի եւ անհրաժեշտ մասը : Գործողութիւններն ու տեսարանները , ուրեմն ներքին եւ արտաքին պատկերները , ներգաշնակօրէն ձուլուած են : Ամառնային շոքեր են , դաշտի վրայ ցրուած է թշուառ ամբողջ . Հերմանը գիւղացի է , պատահում է Գորոթէային՝ փայտը ձեռքին , սայլ վարելիս : Գնում է աղջրկան յայտնելու իւր սէրը , նրան տեսնում է զով ազբիւրին մօտ , սափսրը ձեռքում : Բանաստեղծն ուղղում է Հերմանի եւ Գորոթէայի սրտերը արտիցնել , նրանց հանգչեցնում է լուսնաշող բլուրի լանջին : Ուղղում է նրանց սիրոյ փոթորիկն ու տագնապն երգել , երկինքը մթնում է , շանթերը շողում , փոթորիկը թրնդում : Այս վերջին կէտն ունի նաեւ հոգեբանական այն արժէքը , որ ծնողները տեսնելով թէ Հերման այդ ահեղ բոպէին գուրան է , աւելի ընդունակ են զգալու նրա կորուստը . ուստի եւ երբ ներս է մտնում յանկարծ գեղեցիկ զոյգը , չիկնած ու բարձրահասակ , նրանք եւս հիանում են , համաձայնում են իրանց որդու ցանկութեանը եւ այսպիսով հեշտանում է զբամայի հանգոյցի լուծումը , որ այնպէս դժուար էր սկզբում :

Գալով « Հերման եւ Գորոթէա » յի ոճին եւ չափին , կարելի է ասել , որ Աստուածաշնչի ոճին չափ պարզ ու պատկերաւոր է , իսկ Հոմերոսի

տաղաչափութեան մտննալու չափ էլ ներդաշնակ է եւ սահուն . կան այսպիսի կտորներ .

« Երաց զբան իւր եւ ասէ » : կամ ուրիշ տեղ . « Եւ պատասխանեց իւրօք ու բարի պատանին նորան » :

Եթէ Գեօթէն այս նիւթը գտնելիս ասաց թէ մարդ իւր կեանքում լոկ մի անգամ կարող է գտնել այդպիսի նիւթ , թող ներուրի ինձ էլ ասել , որ մի անգամ կարելի է այդպէս մշակել այդ էլ :

« Հերման եւ Դորոթէա » յի ընթերցողն իսկոյն նկատում է , որ այդ զբքում գործող մարդիկ բոլորն էլ առողջ սերնդի անդամներ են , խելօք , զուարթ , ապրելու եւ աշխատելու ձգտումով լի : Այս տեսակէտից . եթէ համեմատութիւն գնէինք « Վերթեր » ի , « Ճառուտ » ի եւ մեր պօէմային մէջ , թերեւս կարելի էր եզրակացնել , որ մինչդեռ « Վերթեր » ը մեզ կ'ոգեւորէ մեր որոշ հիւանդոտ վայրկեաններին , մինչդեռ « Ճառուտ » ի վիթխարի խոյացումները բացառիկ անհատների են ըմբռնելի ամբողջովին . ընդհակառակը « Հերման եւ Դորոթէա » ն կը սիրուի միշտ եւ ամէնքից : Իւրաքանչիւր մարդ կարող է մեծ բաւականութիւն ստանալ նրա ընթերցումից եւ ամէն մէկն իւր չափով . իսկ բոլորս միասին պարզօրէն կ'ըմբռնենք այս երկի մէկ ծայրից միւսը կարմիր թելի նման անցնող այն գաղափարը , թէ սիրոյ ընտրութեան մէջ ամուսնացողին է մնում իսպառ այս կամ այն էակի ձեռքը խնդրելը . դա սրտի մեղեդի է , հետեւաբար սրտին պէտք է հետեւել . կողմնակի յանձնարարականները բոլորովին աւելորդ են . էրնէ՛կ ում սրտի պատգամն անխարդախ կը լինի :

Մի կէտ է մնում պարզելու : Ըստ իս , եթէ կայ մի կտոր , որ անյաջող է այս երկում , դա նախերգանքն է , գոնէ դրա մեծ մասը . եթէ բնաւ էլ չի կցուի պօէմային , դրանով ոչինչ կորցրած չը լինի գործը :

Այդ նախերգանքում Գեօթէն իւր առաջ գրած մի շարք ոտանաւորների դէմ թշնամաբար խօսող քննադատներին է ուղղում որոշ տողեր . այս գործի հետ կապ չունի դա . առանց կենսագրական կողմնակի ծանօթութիւնների անհասկանալի իսկ է , եւ , բացի այդ , աւարկայական այս սիրուն պօէմայի վճիռ հոսանքին մէջ դառնում է կնիթակայական մի խոչընդոտ .

կամ թէ Վօլֆը ի՛նչ է ցոյց տուել Հոմերի մասին , դա էլ մեզ չի հետաքրքրում այս դէպքում . այդ միեւնոյն նախերգանքում Գեօթէն՝ նեւտոնի կարծիքներին հակառակ լինելն իբր թէ ակնարկելով՝ ասում է , որ ոչ մի անունից ինքը չի վախենում , ոչ մի դօգմա իրեն չի կաշկանդում . թող ներուրի ասել , որ Գեօթէի այնչափ կատարեալ համարումը հանձարն էլ թերեւս ընթերցողին չարգիլէ դիտելու , որ աւելորդ են նախերգանքի նաեւ այն կէտերը , ուր մուսային է դիմում ինչպէս հնում . զուտ ոէալական այսպիսի մի գործում անտեղի եւ կեղծ են այդպիսի ձեւերը մեր ժամանակում : Ի՛նչերորդ երգի սկսուածքումն էլ դիմում է մուսային այն ըոպէին , երբ երկու սովորական մահկանացու խելքերնին տեղը տուն են մտնելու , մարդիկ , որոնց ճանաչուելու չափ կենդանութիւնը յանկարծ , անսպասելի կերպով , աղարտում է եւ մենք իմանում ենք , որ սխալուած ենք , հէքեաթ էր պատմածը : Բարեբաղդաբար բացառիկ կէտեր են սրանք « Հերման եւ Դորոթէա » յի նման մի անթառամ երկի մէջ :

Փարիզ . ՄԱՄԲՐԷ ՄԱՏԷՆՅԵԱՆ
(Շարունակելի)

ԱԶԱՏ ՄՏԱԾՄԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՆ
Ի ՀՌՈՄ

Սեպտեմբեր 20ին բացուեցաւ ի Հոռոմ Ազատ Մտածման մեծ Համաժողովը , կազմակերպուած՝ Ազատ Մտածման Միջազգային Դաշնակցութեանէն , զոր հիմնած են , 1880 օգոստոս 20ին , Պիլսնէր , Լիպքնիսթ , Հերպերթ Սփրնսէր , Մոլիսքոթ , Կլեմանս Ռուայե , Չարլզ Պրետլու , Տ. Մ. Պենեթ , Սեզար տը Փեր , Ռամոն Գիէս : Այս համաժողովը աասնեորդն է որ տեղի կ'ունենայ 1880էն ի վեր . բայց առաջին անգամն է որ նոյն իսկ այն քաղաքին մէջ ուր կը գահէ պապութիւնը , կաշկանդուած մտածումի միջնաբերդը , ազատախնհներու գումա-

բում մը հանդիսաւորապէս հոշակեց մարդկային մտածման բացարձակ ազատութեան իրաւունքը. եւ այս ցոյցը եղաւ աւելի մեծաշուք, հզօր ու լայն քան մինչեւ ցարդ տեղի ունեցածները: 1000ի մօտ անձեր մասնակցեցան այդ Համաժողովին, Յրանսայէն, Անգլիայէն, Ամերիկայէն, Սպանիայէն, Պերճիքայէն, Գերմանիայէն, Աւստրիայէն, Չեխոսլովակիայէն, Իտալիայէն: Ազատախոհներու այդ բանակին մէջ կար նաեւ — մեր ընթերցողները հաճոյքով պիտի իմանան այս մանրամասնութիւնը — Հայ մը, Պ. Մ. Մանկասարեան, Չիքակօի Ազատախոհական Ընկերութեան մեծանուն բանախօսը, Ամերիկեան ազատախոհութեան իբր ներկայացուցիչ՝ Համաժողովին գացած, եւ որու մասին մասնաւոր յօդուածով պիտի խօսինք Անանիոսի յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ: Իտալական կառավարութիւնը թոյլ տուաւ որ Համաժողովը գումարուի պաշտօնական շէնքի մը՝ Հռոմի համալսարանին մէջ. բայց համալսարանին ո եւ է սրահը անկարող ըլլալով պարփակել այդ խումն բազմութիւնը, Համաժողովը գումարուեցաւ Համալսարանին ընդարձակ բակին մէջ: Փրոֆեսոր Սերճի, իտալացի մեծանուն գիտունը, որ մեզի մասնաւորապէս սիրելի է նաեւ այն հայասիրական զգացումներով զոր արտայայտեց իտալոյ վերջին միթինկներուն մէջ, նախագահեց Համաժողովին եւ բացման ճառն արտասանեց:

Պատուոյ նախագահ ընտրուեցան Հեքել՝ Գերմանիոյ համար, Պերթըլօ՝ Յրանսայի համար, Մօտսլէ՝ Անգլիոյ համար, Մալմերոն՝ Սպանիոյ համար, Նովիքոֆ՝ Ռուսիոյ համար, Պիորնաըն՝ Նորվեկիոյ համար, Լոմպրոզօ՝ Իտալիոյ համար:

Էրնսթ Հեքել, Գերմանացի տիեզերահոշակ իմաստասէրը, հակառակ իր ալիւոր տարիքին, յանձն առած էր մինչեւ Հռոմ ճամբորդելու նեղութիւնը եւ Համաժողովին փայլն ու նշանակութիւնը բազմապատկեց իր ներկայութեամբ: Ազատախոհական շարժման մասին ընդհանուր տեսութիւն մը ներկայացնելէ յետոյ, Հեքել առաջարկեց որ Համաժողովը խրախուսական ուղերձ մը դրկէ Պ. Գոմպին՝ ջատագովելով անոր մշած գեղեցիկ պայքարն ընդդէմ կրօնական բռնապետութեան. այդ առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ բուն ծափերով:

Համաժողովին օրակարգն էր հետեւեալը.

Ա. կրօնական դաւանանքը (dogme) գիտութեան հանդէպ:

Բ. կառավարութեան յարաբերութիւնները եկեղեցիին հետ:

Գ. Ազատախոհութեան կազմակերպութիւնն ու փրփականտը:

Համաժողովը տեւեց երեք օր. գլխաւոր բանախօսներն եղան, բացի Սերճիէն եւ Հեքելէն, Ֆէրտինան Պիւխոն, Ֆիւրնեմոն, Տընի, Տոմիլա Նիէօվինհիւս, Գոմպէյ, Տըքրիսթօֆորիս, Փըլօ, Տին, Հիֆորս, Փոցանօ, Լորան, Արնօ, Վոկթեր, Օկանեթօր, Տամպոն, Փըթիւժան, Հիւպպար, Ժերօ-Րիչար, Ալման, եւն:

Համաժողովին առաջին նիստէն յետոյ, բոլոր անդամները թափօր մը կազմելով գացին «Փորթա Փիա» պարսպադուռը, որմէ մտաւ կարիպալտի բանակը եւ պապութեան աշխարհական իշխանութիւնը տապալեց, եւ այդ մեծ ու փրկարար դէպքը տօնեցին, պսակներ դնելով հոն կանգնուած յիշատակարանին ոտքը, եւ ճառեր արտասանելով:

Համաժողովը փակուելէ յետոյ, անդամներուն ստուար մէկ խումբը գնաց պսակներ դնել կարիպալտի եւ ձորտանօ Պրունօի արձաններուն ոտքը:

Պերթըլօ, որ անձնական տկարութեան պատճառով չէր կրցած ներկայ գտնուիլ Համաժողովին, զրկած էր հետեւեալ հոյակապ նամակը, զոր Պ. Պիւխոն կարպաց առաջին նիստին մէջ եւ որ սքանչելի կերպով կ'ամփոփէ Համաժողովին նշանակութիւնը եւ ազատախոհութեան սահմանն ու դերը:

Անա թարգմանութիւնն այդ նամակին.

« Կ'ողջունեմ Ազատ Մտածման Համաժողովը՝ Հռոմի մէջ գումարուած, անոր անդամներուն կը զրկեմ իմ բարեմաղթութիւններս իրենց դործին եւ իրենց անձին համար:

« Ազատ Մտածման Համաժողովին Հռոմի մէջ գումարումը ժամանակներու նշան մըն է, որովհետեւ Հռոմ գիտութեան ու մտածման կեղեքումին կեղբոնը եղաւ՝ աւելի քան հազար հինգ հարիւր տարի: Ան էր ճիշդ այն « անդրնդոց գուրը » զոր Յովհաննու Յայտնութիւնը կը գուշակէ, եւ որմէ կ'ելլէին սնապաշտութեան, մոլեռանդութեան եւ հաւատաքննու-

թեան Բաբելոնի գոլորչիները, զոր աստուած պետութիւնը կը յարուցանէր: Իր վանական ու միաբանական ջոկաններուն վրայ կը թընամ, ան կը յաւակնէր մարդերը յաւիտենարար հոգեւոր ու աշխարհական կրկին սուսերին տիրապետութեան ներքեւ պահպանել: Մեր օրով իսկ, Փարիզի մէջ իմացանք տոմիսիկեան մը որ մեր մայրաքաղաքին ամպիրոնին բարձունքէն աշխարհական իշխանութեան միջամտութիւնը կը պահանջէր: Իտալիա Եկեղեցիին այդ յաւակնութիւններէն ստոպապած է թերեւս աւելի քան ու եւ է ազգ, միջին դարուն, եւ ա՛լ աւելի՛ նոր ժամանակներուն մէջ, երբ մտածման ու գիտութեան ազատ զարգացումները, Վերածնութեան շրջանին, իր ծոցին մէջ խեղդուած են պապութեան ձեռքով: Ծորտանօ Պրուսօի խարոյկը դեռ կը միայ, ու Գալիլէի գատը կրեւք չի կրնար մտցուիլ, որովհետեւ նոյն ինքն գիտութեան դատապարտութիւնն էր ան կրօնական դաւանանքին եւ Սուրբ-Գիրքին անուշով կատարուած:

« Հոս իսկ՝ Հռոմի մէջ, կղերական բռնութիւնը այն ատեն միայն դադրած է երբ Իտալիա տիրացած է անոր աշխարհական մայրաքաղաքին:

« Ուրեմն արդար ու ազնիւ ձեռնարկ մըն է, մարդկութեան համար փրկարար, որ մեզ հոս կը հաւաքէ, լաւ ցոյց տալու համար նոր մտքին բնաշրջութիւնը եւ նոր ընկերութեան յաղթանակը, որ իր հեղինակութիւնը կը քաղէ կարծիքներու եւ գիտական հաստատումներու բացարձակ անկախութենէն:

« Ահա դրօշը զոր մենք կը կանգնենք Վատիկանին՝ աստուածային յայտնութեան եւ պապական անսխալութեան այդ կեղբոսավայրին՝ դիմացը:

« Սակայն միշտ պահե՛նք բարեացակամ վեհութիւնը որ կը վայլէ արդարութեան եւ ճշմարտութեան համար մեր տածած սիրոյն: Գիտութեան ձայնը ոչ բռնաւորներու, ոչ բացարձակ վարդապետականներու ձայն մըն է: Ինչ ալ կը լսուի ըլլան աստուածապետութեան ոճիրները, չենք կրնար ուրանալ բարիքները զոր քրիստոնէական մտաւոր շարժումը ատենօք սփռած է աշխարհիս վրայ: Քաղաքակրթութեան փուլ մը, « սթատ » մը ներկայացուցած է ան, որմէ առաջ

անցած ենք այսօր՝ մարդկութեան յառաջագաց բնաշրջութեան մէջ: Մեր սկզբունքներուն հակառակ վարուած պիտի ըլլայինք եթէ մենք ալ կեղեքէինք մեր նախկին կեղեքիչները, թէ որ անոնք բաւականանան իրենց երբեմնի կարծիքներուն հաւատարիմ մնալով՝ առանց զանոնք մեղի բռնի ընդունիլ տալ յաւակնելու: Ինչ որ մենք կ'ուզենք հաստատապէս, ինչ որ իրաւունք եւ պարտականութիւն ունինք ընելու, կղերական եւ յետագէմ ոգիին ձեռքէն խլելն է կառավարութեանց պաշտօնական առաջնորդութիւնը եւ մանաւանդ խիղճերու ստիպողական վերակացութիւնը, ժողովրդական դատարարական եւ ընկերական համերաշխութեան գործերու վարումը:

« Մենք Սինայէն իջած մարդարէին յաւակնութիւնները չունինք՝ մեր թշնամիները կոտորելու եւ նոր տասնաբանեայ պատուիրանք մը հաստատելու:

« Գիտութիւնը զոր կը հռչակենք, կ'առաջնորդուի ներդրամտութեան նոր ոգիէ մը որ հիմնուած է, կը կրկնեմ, մտածման ազատութեան եւ բնական օրէնքներու ճշգրիտ ծանօթութեան վրայ:

« Չչփոթենք այս մեթոտը աստուածաբանական սուտ գիտութեան մեթոտին հետ, որ առաջուց իր հետեւութիւնները կը հանէ աստուածային ներշնչումներէն յայտնուած երեւակայական դաւանանքներէ (dogme), զուտ « սկոլաստիկ », ու եւ է իրականութենէ զուրկ, եւ անիմաստ հաստատումներու եւ հերետիկոսութեանց մասնուած անդադար:

« Գիտութիւնը, զոր մենք կը ներկայացնենք, իր ուղղութիւնները տիրական կը դարձնեն ամէն կարգի մէջ, արուեստագործական, քաղաքական, զինուորական, կրթական ու մանաւանդ բարոյական կարգին մէջ, միմիայն բնական օրէնքներու վրայ հիմնուելով՝ որոնք ետքէն (a posetriori) հաստատուած են գիտողութիւններով ու փորձարկութիւններով ամէն տեսակ գիտուններու, — բնագէտ ու մեքենագէտ ինչպէս պատմագէտ ու սնտեսագէտ, քիմիագէտ, բժիշկ ու բնապատում ինչպէս հոգեբան ու ընկերաբան:

« Այսպէսով պիտի հաստատենք աշխարհիս մէջ տիրապետութիւնը բանականութեան մը՝

հին նախադաշարումներէն ու դաւանաբանական սխառեմներէն ազատագրուած , այսինքն բարձրագոյն խաչալ մը, բարոյական մը աւելի բարձր եւ աւելի ապահով քան հին օրերու բարոյականը , որովհետեւ միշտ հիմնուած է մարդկա-

յին բնութեան ծանօթութեան վրայ եւ կը հրաշակէ ու կ'ապացուցանէ մարդերու եւ ազգերու մտաւոր ու բարոյական համեմարայթութիւնը : »

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ֆարմանի Ասմանի

Հ Ր Ս Տ Ա Ր Ա Կ Ե Ց

Ֆրեճերիք ՄԱՔԼԵՐ

Երկրորդ գալ ի մօյսանն եւ յաղթել(1) զֆաջ պահաւանն Փօլատն ի Հնդիկն եւ քազաւորն խիշաշիզ զնա(2), եւ գովեսց զնա ֆաղաֆացեացն վասն գեղեցկութեանն միևջեր յսել դուստրն քազաւորին եւ ցանկայր տեսնել աջօքն զՖարմանն :

Վաղիւն թագաւորն ի դուրս ելանէ , եւ զօրք եւ քաջ մանկտիքն ի հեռ իւր կոչէ . Ջամէնն մէջ մօյտանին հաւսար կանգնեցնէ , Որ դայ Ֆարման մանուկն ի խաղ մըտանէ :

Փոխէ Ֆարման մանուկն դ՛ալաւն եւ հագնի ծեղուցեղ գունըզգուն զերթ ըզվարդ ծաղկի , Հեծնու ի ձի կարմիր նըման հրեղինի , Այնպէս եւ իւր ընկերքն որով հեռ լինի :

Մըտնու նա(3) ի մօյտան առջեւ արքային , Յանկայր մեծ թագաւորն փառաց եւ պատվին , Ով զնա որ տեսանէր ընկերքն որ դային , Ասեն իւրեանց մըտին թէ չնն հողածին :

Հընչեն ըզձայն երգոց եւ զեղանակին , Չորտուումն թմբկաց որ ի խաղ մըտին , Ըզձիանուն խաղալն որ երբ գումարին , Թընդայր զըրրիւն(4) ելնէր եւ ձայն ահագին :

(1) Ձեռագրին մէջ՝ աղթել . (2) Ձեռագրին մէջ՝ զնա . (3) Ձեռագրին մէջ՝ նա . (4) Ձեռագրին մէջ՝ դրդուն .

HISTOIRE DE PHARMANI ASMAN

TEXTE ARMÉNIEN

Publié et traduit par

Frédéric MACLER

V

Il arrive pour la deuxième fois sur la place (fol. 53) et il cainc le brave athlète indou Polat. Le roi le félicite et le loue devant les habitants de la ville pour sa beauté; la fille du roi l'entend et désire voir Pharman de ses propres yeux.

Le lendemain le roi sort et il appelle avec lui les soldats et les braves jeunes gens; il les fait se ranger tous sur la place pour que le jeune Pharman vienne jouer [avec eux].

Le jeune Pharman change de vêtements; il se revêt d'habits bigarrés et devient pareil à une rose; il monte sur un cheval rouge, pareil à un [être] de feu; de même, ses compagnons qui sont avec lui.

Il entre sur la place devant le roi; le grand roi désirait la gloire et l'honneur; tous ceux qui le voyaient arriver avec ses compagnons disaient en eux-mêmes: Ce ne sont pas des êtres nés de la terre.

On fait résonner des chants et des airs, les tambours battent tandis que le jeu commence. Quand les chevaux (fol. 53 vo) s'assemblent pour jouer, un grand fracas se fait entendre et un bruit énorme.

Գոչէ զնա թագաւորն որ մօտ առ ինքն գալ ,
եւ իւր կամաւ սրտին հետ քաջանց խաղալ ,
նոցա խաղալն էր թուր ըսումայ եւ խանձար ,
կամ նետ արագահաս եւ կամ գուրզով պալ :

Ասէ Ֆարման մանուկն թագաւորին .
կամիմ ես այլ խաղալ հետ ում որ լինին .
Հոռուման եւ թուր եւ նետ այլ զինչ որ լինին ,
եւ զինչ ազգ որ խաղալ կայ ի պատերազմին :

Հրաման տայ մեծ արքայն քաջ պահլաւանին ,
Զօրաց եւ քաջ արանց մեծ գլխաւորին ,
Յառաջ գալ եւ խաղալ ի հետ Ֆարմանին
Որոյ անուն կոչի Փօլատ ի Հնդի :

Զիող եւ հագուստով նա(1) ի յառաջ գայ ,
Անձամբն է մեծ հզօր եւ յաղթող հսկայ .
Ֆարման մանուկն զայն տեսնու եւ ի յետ դառ-
նայ .

Իջնու հագնի զըրեհ եւ ի դէմ երթայ :

Առաջ գալ թագաւորն ի մէջ մըտանէ ,
Զի թողու որ մէկըզմէկ մահու հարկանէ ,
Իջնու ի ձիանունն նոցա հրամայէ ,
Հանել զպատերազմ զըրեհն եւ կանգնէ :

Ասէ՝ Սիրով արարէք հետ մէկ մէկի զօր ,
Տեսնում թէ երկուսէդ քաջ ո՞վ է այսօր .
Այսօր ի ձեր միջիդ է մանկութեան օր ,
Այսօր չէ պիտանի ձեզ նազ կամ ճօր :

Ասաց Փօլատն Ֆարման թէ՝ Մէկ դու լըսէ՛ ,
Ասաց Ֆարմանն ի նա թէ՝ Մէկ հրամայէ՛ .
Ասաց . Քո գեղեցիկ տեսզ զիս արգիլել է .
Ասաց թէ՝ Մի՛ խըզճալ լո՛ւր, դու զիս յաղթէ՛ :

Ասաց՝ Ղարիպ ես դու , օտար աշխարհէ ,
Ասաց՝ Չանք դի՛ր չյաղթել քեզ ի տրդայէ .
Ասաց՝ Քո արեւուզ , լեզուդ ճեւատ է .
Ասաց թէ՝ Իմ սրտիս լեզուս ծառայ է :

Ասաց՝ Չարիւնդ հեղուլ քեզիկ յօժար է .
Ասաց՝ Զով որ յաղթես քեզիկ հալալ է .
Ասաց թէ՝ Տըխմարին յաղթելն(3) ինձ հայֆ է .
Ասաց՝ Զիմ ուժս անյաղթ ճակատս արել է :

(1) Ձեռագրին մէջ՝ նայ . (2) Ձեռագրին մէջ՝ չաղթել .
(3) Ձեռագրին մէջ՝ յախթելն .

Le roi l'invite à venir près de lui et à jouer de son propre gré avec les braves; ils jouaient avec l'épée, le boulet et le poignard (le can-djar), ou avec la flèche rapide et la massue.

Le jeune Pharman dit au roi: je veux, moi aussi, jouer avec qui que ce soit, avec le boulet, l'épée, la flèche et quoi que ce soit, et toutes les sortes de jeux qui existent dans les combats.

Le grand roi donne l'ordre au brave athlète, au grand chef des soldats et des braves, d'avancer et de jouer avec Pharman. [Et celui-là] s'appelait Polat en langue l'indoue.

Il s'avance, habillé et à cheval; il est grand et puissant de sa personne, un géant victorieux; le jeune Pharman le voit et retourne, il descend de cheval, se revêt d'armure et va contre lui.

Le roi s'avance et intervient; il ne leur laisse pas se donner le coup de mort (fol. 54); il leur donne l'ordre de descendre de cheval, d'ôter l'armure de combat et de s'arrêter.

Il dit: Luttez fraternellement l'un avec l'autre; je veux voir aujourd'hui qui est le plus brave de vous deux; aujourd'hui est pour vous deux le jour de la bravoure; il n'est pas nécessaire aujourd'hui que vous fassiez des manières.

Polat dit à Pharman: Écoute-moi un peu; Pharman lui dit: Parle. — Ton bel aspect m'empêche [de te combattre]. — N'aie pas pitié; vaincs-moi.

Il dit: Tu es un émigré, tu es de pays étranger. — Efforce-toi de ne pas être vaincu par un enfant. — Par ta vie ou par ta jeunesse, ta langue est un bourreau. — Ma langue n'est que la servante de mon cœur.

Tu veux bien, dit-il, verser ton sang. — C'est loyal pour toi de vaincre qui que ce soit — Il est honteux pour moi de vaincre un insensé. — Ma force a rendu mon front invincible.

Ասաց՝ Արեկ առաջ թէ խաղս ի պէտք է .
 Ասաց թէ՛ Խընդալով սիրտըս յօժար է .
 Ասաց՝ Հեռ քեզ սիրով խաղալս ի պէտք է .
 Ասաց եւ թէ՛ Սըրտով խաղաս նայ հաս է :

Առին մէկը մէկի ի մէջք 'ւ ի գօտի ,
 Երթան մէկ հետ մէկի ի խաղ 'ւ ի(1) բազի ,
 Հարիֆըն Ֆարմանին գիտուն էր հարֆի ,
 Բազում ազգի ազգի առնել հընարի :

Ընկերքըն Ֆարմանին հաւտար բոլոր գան ,
 Տեսնուն որ ոչ յաղթէ զմանուկըն Ֆարման .
 Կամ նենգութեամբ զարնէ մանկանըն մահուան ,
 Կամ ֆիլ բերէ տղին անողորմ հսկան :

Վախեն իւրեանց մըտին կ'անտիճեն վատ բան .
 Դա է տղայ մանուկ քրտան տարեկան .
 Առանց քո գընալուգ մեր կեանքս է հարամ ,
 Թագաւորն երբ հարցանէ զի՞նչ տանք պատաս-
 խան :

Հաւտար մէջ մօյտանին զինչ որ հեծել կար ,
 Մանկանն աւաղ ասն թէ զինքն յաղթել տար .
 Շատ ոք հառաչէին աղեօքըն գալար ,
 Թէ երբ յաղթէ՛ սրտին ածէ նա զանճար :

Մանուկն Փայիփառ ասէ ի Ֆարման .
 Դու չգիտես , հարիֆու խաղալ չէ քեզ բան .
 Վերու զանճն որ սավին ի գետնէն վերնան ,
 Որ ինքն այլ չի կարէ բերել քեզ գաստան :

Ֆարման մանուկն զայն յընկերէն լրտէ ,
 Բազկով ըզպահլաւանըն վերուցանէ ,
 Առեալ մէջ մօյտանին ի շուրջ ածեալ է ,
 Զարկել զնա ի գետին եւ պինդ բռնել է :

Նայ Փօլատն ի Հընդին պատասխանել է .
 « Մանուկս ո՞ր աչխարհէ , ո՞ւստից եկեալ է . »
 Ասին՝ « Այս քաջս ի Ասորեստանեացն է ,
 Որ շատ ի Խորասան քաջեր ճըզել է :

Եթող 'ւ ասաց թ'Արի՛ , կորի՛ճ դու , կանգնէ՛ ,
 Գիտեմ որ զիս յաղթել սըրտիդ յօժար է .
 Ին սիրտըդ գազանի արեան ծարաւ է ,
 Կամ իր գարեւն հեղուլ ինձիկ հալալ է :

(1) Ձեռագրին մէջ՝ վլլ :

— Avance donc, puisqu'il faut bien jouer.
 — Mon cœur y consent, joyeusement. (fol. 54
 vo) — Il me faut jouer avec toi cordialement.
 — Il vaut mieux que tu joues de bon cœur.

Ils se prirent à la taille l'un l'autre: ils se mirent à jouer ensemble et à lutter. Le rival de Pharman était savant dans l'art de la lutte. Il connaissait toutes sortes de ruses.

Les compagnons de Pharman viennent tous près d'eux; ils voient que [le géant] ne vainc pas le jeune Pharman. [Ils craignent] qu'il ne le tue par fourberie et que le géant cruel ne fasse le malheur du jeune homme.

Ils craignent dans leur esprit et ils prévoient des malheurs. — « C'est là un tout jeune homme de vingt ans. La vie nous deviendrait amère, si nous partions sans toi; lorsque le roi nous demandera de (tes) nouvelles, quelle réponse donnerons-nous ? »

Tous les cavaliers qui se trouvaient sur la place plaignaient le jeune homme qui marchait au-devant d'une défaite; beaucoup soupiraient et avaient les entrailles remuées (en pensant) que, si le géant le vainc, il lui frappera le cœur d'un coup de candjar.

Le jeune Païpar dit à Pharman (fol. 55) : « Tu ne sais pas lutter avec un rival; soulève la personne, pour que ses pieds se lèvent de terre, et pour qu'elle-même ne puisse pas remporter la victoire sur toi. »

Le jeune Pharman entend son camarade parler ainsi; il soulève l'athlète avec le bras; et le saisissant en l'air, il fait le tour de la place; il le jette par terre, en le tenant toujours fortement.

Alors Polat l'Indien dit: « De quel pays, d'où vient-il, ce jeune homme ? » On lui dit: « Ce brave vient d'Assyrie. Il a [fait] tomber beaucoup de braves dans le Xorasan. »

Il (le) lâcha et (lui) dit: « Relève-toi, brave, je sais que ton cœur désire me vaincre; ton cœur a soif de sang de bête fauve; ou bien c'est à moi qu'il convient de verser son sang. »

Երևտ մեծ թագաւորն նորա զաւրիւթ ,
 Հագուց նրմտ հանգերձ գամէն ոսկեզարդ ,
 Արախ(1) երևտ նորա գինի եւ շարպաթ ,
 ' Ի ասաց՝ Այլ մի՛ խաղար , հագա՛ր ամանաթ :

Եկեալ նայ ի քաղաք հետ թագաւորին ,
 Ջհամբաւ եւ զքաջութիւն աշխարհըն հանին ,
 Չպատկերն եւ զկերպարան եւ զգեղեցկութիւն ,
 Հետ պատմէին միմեանց , հետ զարմանային :

Դըստեր թագաւորին այնն լըսելի ,
 Յանկայր զնա տեսանել աչօքն յայտնի .
 Անտես ի սէր նորա վառեալ նա այրի :
 Կամի զան հընարել թէ ո՛ւր տեսանի :

(Շարունակելի)

(1) Ձեռագրին մէջ՝ այսին :

Le grand roi lui donna des robes d'honneur; il le fit revêtir d'habits chamarrés d'or; il lui donna de l'arak, du vin et du sorbet et (lui) dit: « Ne joue plus, je t'en supplie; mille grâces ! »

Il revint à la ville avec le roi; la renommée de sa bravoure (fol. 55 vo) se répandit dans le pays. (On vantait) son image et son aspect et sa beauté; on se le racontait et on s'émerveillait.

Cela parvint aux oreilles de la fille du roi; elle désirait le voir de ses propres yeux. Sans l'avoir aperçu, elle brûle d'amour pour lui; elle veut trouver un moyen de le voir. (1)

(A suivre)

(1) Dans le No. précédent, p. 133, la première ligne du sommaire a été omise; la voici: « Le lendemain, le roi arrive sur la place. »

ԹՐԲԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹԱՏՐՈՆԸ

Ծագում — Պատմութիւն — Նախակարասցեսներ

Այն նաքքէն որ կը հրամայէր ջնջումը Ննի-
 չէրիններուն (որոնց ահաւոր եւ ամբողջական
 կոտորումը (1826) բովանդակ Տաճկաստանին
 գոհունակութեան հառաչ մ'արձակել տուաւ)
 մինչեւ Կիւլհանէի մէջ ստորագրուած այն Ֆէր-
 մանը (3 նոյեմբեր 1839) որ Թուրքերուն կը
 շնորհէր անհամեմատ ազատութիւն բարենորո-
 զումներ՝ Թանգիւնաք անունով նշանակուած ,
 եւրոպական գաղութները սկսած էին իրենց
 սալոններուն մէջ ֆրանսական տաճարն ու կա-
 տակերգութիւններ ներկայացնել : Թուրք անձ-
 նաւորութիւններ կը հրաւիրուէին այդ ներկա-
 յացումներուն : Այդ բոլոր փաշաները շատ կը
 սիրէին քիաթրօն , որուն բառը իրենց լեզուին
 մէջ մտած էր ժ.Ղ. զարուն , Սուլթան Սէլիմ
 Գ.ի օրով :

Այդ ներկայացումները Փերայի բարձր ընկե-
 ռութեան համար հաճոյքի աղբիւր մը եղան ,
 մինչեւ այն օրն ուր Վենետկեցի մը , Պ. Ճուս-
 թինիանի , վայրկեանը եկած նկատեց թատրոնը
 մասնաւոր փոքրիկ թատերաբեմներէն հանրային
 մեծ թատերաբեմի մը վրայ փոխադրելու : Այդ
 նպատակով Փերայի կեդրոնին մէջ կանգնեց
 իտալական ոճով շքեղ թատրոն մը զոր անուա-
 նեց Ֆրանսական Թատրոն :

Եւրոպական դեսպաններուն , նախարարնե-
 րու եւ փաշաներու հովանաւորութեամբ , կա-
 տակերգութեան եւ օփերեթի ֆրանսական խում-
 բեր մասնաւորապէս հրաւիրուեցան այդ թատ-
 րոնին մէջ խաղալու , որ՝ այս կերպով պաշտ-
 պանուած՝ տէրութենէն նպաստ ընդունելու
 պէտք չունէր : Այդ առաջին յաջողութիւնը իբր
 արդիւնք ունեցաւ իտալական օփերաներ ներ-
 կայացնող երաժշտական թատրոնի մը , Նառալի
 Թատրոնին ստեղծումը : Հալէպցի մը , Նաում
 էֆէնտի , ատոր գաղափարն ունեցաւ եւ գոր-
 ծագրեց . Սուլթանին նուիրատուութիւններովը
 խրախուսուած ու օժանդակուած : Շատ աւելի

ընդարձակ ու պերճ քան Ֆրանսական քաճորներ, Նաոււի թատրոնը, նմանապէս իտալական ոճով կառուցուած, Գարիգի մէջ իսկ անպատշաճ պիտի չթուէր: Ապտիւ-Մէճիտ, կատաղի երաժշտամուտ, ամէն շաբաթ զայն իւր ներկայութեամբ կը պատուէր:

Հրաշակերտներու հետ այդ շաբաթական հազորդակցութիւնը այնքան զարդացուց փատիչահին երաժշտական ճաշակը, որ հրամայեց մասնաւոր թատրոն մը կառուցանել Տոլմա-Պահէի պալատին մօտ: Եւրոպայէն բերել տուաւ (1) ճարտարագետներ, «տեքոր» շինողներ, նկարիչներ, մեքենագործներ, որով կրցաւ իր մասնաւոր թատերաբեմին վրայ տեսնել նորագոյն կատարելագործութիւնները շինութեան, տեքորներու, լուսաւորութեան ու մեքենաւորման մէջ: Նուագածութիւնը յանձնուեցաւ երաժշտական խումբին եւ կոմպոզիտորին (կայսերական պահակագունդ): Այդ երկու մարմինները, որ ֆրանսական երաժշտութեան Գոնտերվաթուսըին եւ «Եթով փոլիթեքնիք»ին կը համապատասխանեն, հիմնուած են Սուլթան Մահմուտ Բ-ի ձեռքով՝ Ենիչէլթիններու ջնջումէն յետոյ:

Երբ վեհապետը, որ ֆրանսական եւ իտալական խաղերը շատ աւելի կը սիրէր քան Օրթա-Օյունուի կոպիտ խեղկատակութիւնները, իր թատրոնին մէջ ներկայացում մը ունենալ ցանկար, պալատը կը հրաւիրէին՝ կայսեր փափաքին համեմատ՝ Ֆրանսական թատրոնին կամ Նաոււի թատրոնին խումբը: Կայսերական երաժշտախումբը այն ատեն կը սիրանար եւրոպական նուագախմբին, իսկ կատէմէի աշակերտները թատերական ներկայացումնց մէջ անխօս դերակատարներու թիւը կը շատցնէին:

Փատիչահին թատերաբեմին վրայ շատ անգամ տեսնելով եւրոպական խաղեր եւ այդ ներկայացումնց շատ հեղ մասնակցեցով, այդ երիտասարդները, իրենց ազգային անձնապատուութեան մէջ խոցուած, բուն փափաք մը կ'ունենան հիմնել թատերագրութիւն մը, թրք-

քական թատերագրութիւնը: Կը յորինեն խաղ մը, — թրքական ընդերթուարին առաջին խաղը, — խումբ մը կը կազմեն, յուշարար մըն ալ կը ճարեն . . . ներկայացումը տեղի կ'ունենայ մեծ յաջողութեամբ (1):

Ատի Թուրքերուն առաջին քայլը եղաւ բուն թատերական ալուեստին մէջ:

Երբ Փերայի մէջ իմացուեցաւ թէ քրքական խաղեր կը ներկայացուէին պալատին մէջ, ատի մեծ ուրախութիւն պատճառեց: Հայերը՝ էն առաջ՝ զիրենք բնորոշող հոտառութեամբ եւ ուշիմութեամբ, գաղափարը յղացան ընտանիքներու մէջ տարածել զուարճութիւն մը որուն օրինակն այնքան բարձրէն կուգար: Այդ գործը իրենց համար շատ դիւրին եղաւ, քանի որ թրքերէնը իրենք՝ առանց բացառութեան՝ Արեւելքի մէջ Թուրքերու չափ լաւ կը խօսին, կը հնչեն եւ կը գրեն (2): Նախ իրենց տունը կը հրաւիրեն կայսերական երաժշտախումբի եւ խատէմէի անդամները: Երիտասարդ մահմետականները շուտով մտքմայցան իրենց հիւրընկալն բուն հետ, եւ որոշապէս գործի սկսան (3):

(1) Հայ ալբիւրներէ քաղած մեր տեղեկութեանց համեմատ Նաոււի քաճորնից մեջ սանկերէն լեզուով քատերախաղեր ներկայացնող հայկական խումբն է որ առաջին անգամ Սուլթան Մեհմետի պալատին մէջ եւրոպական խաղերու սանկերէն ներկայացումներ սարժած է: Եթէ քուրք քատերաքերներու այդ առաջին փորձը՝ գոր կը յիշէ Պ. թալասո, տեղի ունեցած է, շատ հաւանական է որ զայն կազմակերպող ու վարողները Հայեր եղած ըլլալու են:

(2) Տանկասանի Հայերը ուրիշ բայաներէն աւելի լաւ գիտեն, կը հնչեն ու կը գրեն քրքերէնը, բայց ճիշդ չէ քէ Թուրքերու չափ լաւ կը հնչեն ու կը գրեն զայն. քիչ Հայեր կը գրեն ու մանաւանդ կը հնչեն ինչպէս Պոլսոյ բարձր ընկերութեան պատկանող Թուրքերը:

(3) Թրքական քաճորնի ծագման մեջ Պ. թալասո չէ յիշած Նաոււի քաճորնից մեջ տրուած սանկերէն ներկայացումները, գոր այդ քաճորնից հիմնարկութեան (մոտաւորապէս 1856) քիչ յետոյ հոն սկսած է սալ Սրապիոն Հեփիւեան՝ հայ դերասանական խմբով մը. խաղերը որ կը ներկայացուէին քրքերէնի քարգանձուած Ֆրանսական կասակերգութիւններէն քիչ քանակաւ հաւանական է որ անոնք եղած են Պոլսոյ մեջ քրքերէն լեզուով եւրոպական քաճորութեանց առաջին ներկայացումները: Քանի մը սարի ետէն է որ հիմնուած է, Պեփիլքաւիտանի նախաձեռնութեամբ, զուտ հայկական քաճորնը՝ նախ Օրքաթոյ, յետոյ՝ Փերա:

(1) Մեղի անհաւանական կը բուի որ Սուլթան Մեհմետ Եւրոպայէն ճարտարագետներ բերել տուած ըլլայ. ինք, — ինչպէս իր նախորդներն ու յաջորդները, — հայ ճարտարագետներ ունէր (Պալեաններ), եւ անոնց ձեռքով շինել տուած է անոնց այդ քաճորնը:

... Հակառակ Մէծիտի, Սուլթան Ապտիւ- Ազիզ, որ անոր յաջորդեց, թրքական թատրոնը կը նախընտրէր եւրոպականէն : Հրդեհ մը Տոլ- մա-պահճէի թատերաբեմը ջնջած ըլլալով, նոր վեհապետը Օրթա-օյունուի ներկայացուցիչներ սարքել կուտար յաճախ Չրազանի ու Պէլլէր- պէյի պալատներուն մեծ շքասրահներուն եւ կամ Ալէմ-տաղիի կայսերական քէօշկին անասն- ման սենեակներուն մէջ : Հոն՝ շրջապատուած իր նախարարներով, իր հետևորդներով, իր ներքինիներով եւ իր հարէմով — որ քաղաքի ներքին խորհուրդէն թուշող քրքիշներով իր ներ- կայութիւնը գուշակել կուտար, — փատիշահը լիակողորդ կը զուարճանար խեղկատակ յան- կարծարանութիւններով իր յատուկ գերասան- ներուն ու ծաղրածու կատակասուութիւննե- րով իր արքունի Միմոսին, սրամիտ թզուկ մը, որ գրեթէ երբեք իր քովէն չէր զատուեր եւ որ, իր խնդրանքով, խաղացուած կտորնե- րուն յատակագիծը շարադրած է շատ հեղ :

Սուլթան Ազիզի այդ շեշտուած նախա- սիրութիւնը օսմանեան թատերախաղին համար՝ ուղին գծեց թուրք թատրոնին որ մինչեւ այն ատեն իր ճամբէն չեղած էր եւ զայն արագա- բար առաջնորդեց դէպ ի հրաշակերտներու տի- րացումը :

Այդ միջոցներուն, Պ. Սուլթէ, Յրանապի ձիախաղաց մը, Պոլիս կը հասնէր քանի մը ար- բոպակներով . եւ իր խումբին համար կէտիկ փաշայի մէջ ձիւնթացարար մը կառուցանել կուտար : Այդ խումբը մեկնելէն յետոյ, մահ- մետական երեւելիներ կրկէսը գնեցին եւ զայն թատրոնի վերածեցին : Չկարմալով սակայն կիներ գտնել իբր գերասանուհի, ստիպուեցան փոխանորդ մը(1) ճարել եւ ցոյց տալ իբրեւ տնօ- րէն-սեպակականատէր այդ թատրոնին՝ Հայ մը՝

(1) Կէսիկ փառայի բասրոնին Թուրքերու նա- խաձեռնութեամբ հիմնուիլը անհեղ կը բուի մեզի : Վարդովեան «փոխանորդ» չէ եղած, այլ հիմնադիրը՝ աշակցութեամբ հայ դերասաններու խմբի մը՝ Կէսիկ-փառայի բասրոնին, ուր ներ- կայացուած են արդէն, բրեւակն խաղերու հետ, հայերէն բասրեգուքիւններ ալ, — քպէս այդ բասրոնը կը կոչուէր «Օսմանեան բասրոն» եւ հոն շատ աւելի քրքերէն խաղեր կը ներկայաց- ուէին քան հայերէն, այն պարզ պատճառով որ Վարդովեան շատ աւելի շահասէր էր քան ազ- գասէր կամ արուեստասէր :

վարդովեան, Յակոբ-Կիւլլի էֆէնտի անունով ճանչցուած :

Արհեստով՝ որմնածեփ, բայց նշանաւոր ու- չիմութեամբ ու հրաշալի բեմական հասկացու- ղութեամբ օժտուած, կէտիկ-Փաշայի թատրոնին տնօրէնը լրջօրէն ձեռք զարկաւ գործին : Ինչ- պէս Թէաթր-Անթուանի տնօրէնը, որուն հետ մէկէ աւելի նմանութեան կէտեր ունի, Յակոբ- Կիւլլի խանդավառօրէն կը սիրէր թատրոնը եւ մեծնոյն ատեն եղաւ տնօրէն, տեսարանայա- ր զար ու իր խմբին գլխաւոր դերասանը : Հայցումէ ժողովեց իր բոլոր դերասաններն ու դերասանու- հիները : Այսպէս, թուրք ժամանակակից թատ- րոնին ծնունդը կատարուեցաւ գլխաւորապէս Հայերու ձեռքով :

Երիտասարդ գրագէտներու կողմէ եղած քանի մը աննշան փորձերէ յետոյ, Օսմանեան թատերաբեմը վերջնապէս կազմուեցաւ (1869) շնորհիւ առաջին գործերուն Էքրէմ պէյ բանաս- տեղծին ու Ալի պէյ նուրը գրահմուտին :

ԷՔՐԷՄ ՊԷՅ (1). — Ափիֆե Անժելիֆ (Պար- կեշտ Անժելիբը), այս է տիպաւոր թրքական առաջին թատերախաղին որ Էքրէմի գրչէն ելաւ : Պատմութիւնն է մանկամարդ աղջկան մը որ իր ամօթխածութեանը կը զոհէ իր սէրն ու իր կեանքը :

Այս առաջին փորձը վարպետի գործ մըն էր : Մէկ հարուածով, օսմանեան գրականութիւնը հրաշակերտով մը կը ճոխանար :

ԱԼԻ ՊԷՅ . — Ալի պէյ, նախկին կուսակալ Տրապիզոնի, Էքրէմի հետ կը բաժնէ օսմանեան թատերագրութիւնը հիմնած ըլլալու պատիւը : Այդ անձը, Արտաքին գործոց նախկին նախա- րար Ալի փաշայի որդին, գեղագէտ մըն էր, սա- լոնի մարդ՝ գերազանցապէս, բաղմազան խօ- սակցութեամբ, սրամիտ ընդդիմաբանութիւննե- րով, շատ դարավերջիկ ու « սմարթ » : Պատկա- նելով հարուստ ընտանիքի մը, ստացաւ կրթու-

(1) Բեհայի Չասկ էֆեմ Պէյ ծնած է Պոլիս 1845ին : Ինք է որ ամենէն առաջ տուած է իր ազգին գրական կանոնագիրք մը, Թաշիւի Էտե- պիյաթ, որին մէջ բոլոր օրհնները, բոլոր պատ- ուերները բանաձեռուած են միւսիւսյն օսմանեան գրականութեան առնուած օրհններով : Գրած է նաեւ Նամակ մը քանաստեղծութեան մասին, որ հռչակաւոր է մեկի աւելի սեռակէսներով : Ծ. Հ.

Թիւն մը այնքան լիակատար որքան խնամալ : Կանուխէն սորված էր ֆրանսերէն ու ֆրանսական գրականութեան գեղեցկութեանց ծանօթացած էր :

Ա.Հ.Մ.Ե.Տ-Վ.Է.Ֆ.Ի.Ք-Փ.Ա.Շ.Ա. : — Այի պէյի գործը շարունակելով, Ահմէտ-Վէֆէր-Փաշա, այն ատեն Մեծ-Եպարքոս, հրատարակեց նոր թարգմանութիւն մը Մովսէսի ամբողջ գործերուն (1) : Եթէ այդ բոլոր կատակերգութիւնները դեռ չեն ներկայացուած Տաճկաստանի մէջ, անոնց թարգմանութիւնը կը պարունակէ առաջնակարգ յատկութիւններ, որոնց առաջինն է ֆրանսացի մեծ կատակերգակին հանճարին կատարեալ ըմբռնողութիւն մը :

Դեռ ցոյց կուտան Վոսփորի վրայ, այն անսահման աշտարակներուն մօտ գոր Մեհէմմէտ Բ. կառոյց՝ Պոլսոյ առման նախորդ տարին, փոքրիկ սպիտակ տուն մը որ վարդերու եւ յասմիկներու փունջի մը մէջէն կը բարձրանայ : Այդ այն ֆոնաֆն է ուր, հեռու ամէն աղմուկէ եւ բոլոր գլուխ ցաւցնողներէն, օսմանեան նախարարապետը կը քաշուէր Մովսէր թարգմանելու համար ու նախարարական պզտիկ կատակերգութիւններուն տաղտուկը կը մոռնար մարդկային սրտին յաւիտենական կատակերգութիւնն ուսումնասիրելով :

(Շարունակելի) ԱՏՈՒՅ ԹԱՂԱՍՍՕ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅԹ ՄԸ Ի ՓԱՌԻՁ

Խուճը մը Փարիզաբնակ Հայեր վերջերս շատ գեղեցիկ նախաձեռնութիւնն ունեցած են «Փարիզի Հայ աշխատաւորաց Միութիւն» մը հիմնել, Փարիզի մէջ ցրուած հայ աշխատաւորները քով քովի բերելու, անոնց մէջ իրերօգնութեան ոգին զարգացնելու, ազգային զգացումը վառ պահելու նպատակով : Այդ Միութիւնը որոշած է հրապարակային բանախօսութեանց շարք մը սարքել : Ատոնց առաջինը տեղի ունեցաւ հոկտեմբեր 8ի իրիկունը, « Իւնիոն Գրեթիէն »ի

(1) Դիսեյի է որ մեծ Հայերս Մովսէրի կատակերգութիւններուն հազիւ երեք չորս հատիկն քարգնանութիւնն ունի միայն հրատարակուած :

որահին մէջ : Պ. Չօպանեան խօսեցաւ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի հանրային ու գրական գործունէութեան մասին, մասնաւորապէս ծանրանալով այն դերին վրայ գոր « Եղբայր եմք մեք »ի երգիչը հաստատած է իբր հաշտարար՝ Հայոց կրօնական պառակտումներուն մէջ : Պ. Մամբէ Մատենական արտասանեց Մ. Պէշիկթաշլեանի « Թաղումն քաջորդուն »ը եւ « Առ Ձեփիւն Ալէմտաղիի »ն : Պ. Շահ-Մուրատեանց երգեց « Դու զով խնդրես »ը : Ներկայ էին հարիւր երեսունի չափ ազգայիններ :

Օտար Էջեր

ԵՕԹՐ ՔՆԱՅՈՂՆԵՐՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵԱՆՔԸ

Եփեսոսցի եօթը քրիստոնեաներ էին որ կը կոչուէին Մաքսիմիանոս, Մաղքոս, Մարկիանոս, Դիոնեսիոս, Յովհաննէս, Սրապիոն եւ Կոստանդին : Դեկիոս կայսեր օրով՝ ողջ ողջ պատը հիւսուած, Կելիոն լեռան մէկ քարայրին մէջ, հոն քնացած էին Տիրոջը կամքովը :

Արդ, Թէոդոսի թագաւորութեան երեսուներորդ տարին, որմնադիրներ, քարերու պէտք ունենալով, քարայրը բացեր էին, եւ եօթը քնացողները արթնցեր էին՝ կարծելով թէ մէկ գիշեր մը միայն քնացած էին : Բայց իրենց իմացուցին թէ երկու հարիւր տարի քնացեր էին եւ թէ, իրենց քուն եղած միջոցին, քրիստոնէական կրօնքը ամբողջ պետութեան մէջ շատուածներուն պաշտամունքին տեղը բռնած էր :

Թափօր մը եկաւ իրենց որջին մէջէն անել եօթը քնացողներն ու տանիլ Եփեսոս : Երկու դար քնացած ըլլալով, հանգչած գոյն մը ունէին եւ վարդի պէս թարմ գէմք : Եւ իրենց միտքը երիտասարդութեան ծաղիկն անեղծ էր պահած :

Մինչ կ'իջնէին լեռան կածաններէն, կը ջանային երևակայել ինչ որ քիչ յետոյ պիտի տեսնէին :

Եկեղեցին թողուցած էին գեո փոքր ու հա-
լածուած, բայց ամենէն սուրբ առաքինութիւն-
ներով շողշողուն : Կրիստոսեանները, այն ատե-
նը, արդարութեամբ, աղքատութեամբ, խոնար-
հութեամբ, ողորմածութեամբ, մարդու-
թեամբ կ'ապրէին : Հիմա որ եկեղեցին յաղթա-
կան էր եւ կայսրը ինքն իսկ հաւատացեալնե-
րու պարագլուխն էր եղած, անշուշտ այդ առա-
քինութիւնները ամենուն վրայ կը փայլէին . եւ
զմայլելի տեսարան մը ըլլալու էր այդ :

Կ'երեւակայէին անսահման ընկերութիւն մը
իրարու օգնող եւ ունեցածնին իրարու հետ
բաժնող եղբայրներու . ժուժկալ, հեզ ու մա-
քուր, եւ անմեղ զուարթութեամբ մը ողեւոր-
ուած . ցրուած՝ անակներու մէջ, ծառերու գե-
ղեցիկ հովանոյն տակ, ու առտուընէ մինչեւ
իրիկուն աղօթքներ երգելով . այլ եւս ո՛չ բա-
նակ, ո՛չ դատարան, ո՛չ ոստիկանութիւն . մէկ
խօսքով, Աստուծոյ թագաւորութեան մէկ երկ-
րաւոր ուրուագիծը :

Եփեսոս մտան գլխաւոր դռնէն, որուն վե-
րեւ կը կանգնէր խաչ մը, անարգիչ կախաղա՛ն՝
որ պատուոյ նշան մը դարձած էր այժմ : Հըրձ-
ուեցան՝ զանգակներու հնչիւնն իմանալով . գո-
հութեամբ տեսան եկեղեցիներու շատութիւնն
ու մեծութիւնը, խանութներն ուր խաչելու-
թիւններ ու սրբազան պատկերներ կը ծախէին,
հանրային շէնքերը նուիրագործող բարեպաշտ
վերտառութիւնները, եւ ամէն ինչ որ նոր
կրօնքին ապահով տիրապետումը կը հաստատէր,
այն հաւատքին որուն համար երկու դար առաջ
չարչարուած էին :

Բայց, հանդէսին փայլէն կուրացած, կեց-
ցէներէն խլացած, նախ չնկատեցին որ, այն
պահուն, ուր պալատներուն պատշգամներէն
ճոխազգեստ կիներ ծաղիկներ կը նետէին իրենց,
ոստիկաններ ըրտարար մէկդի կը հրէին ամբոխը
աղքատի մարդոց որոնք եօթը պարզմտ յաղ-
թականներուն հազուատին դպչիլ կ'ուզէին :

Ձիւրնք տարին Եփեսոսի ամենաչքեղ եկե-
ղեցին, ոսկեզօծ թիկնաթռուներու վրայ տեղա-
ւորեցին, խորանին առջեւ : Եպիսկոպոսը, ու-
կիով ու ակունքներով պսպղուն, իրենց սրբ-
ութիւնը պանծացուց : Բացատրեց թէ Աստու-
ծոյ կեանքին մէջ իրենք գործիքներ եղած էին
մեծ խորհուրդի մը : Որովհետեւ, ճիշդ այդ օրերը
մեռելներու յարութիւնն ուրացող հերետիկոս-
ներ երեւան ելած ըլլալուն, Աստուած ուզած
էր զանոնք խայտառակել՝ եօթը մեռելներն ող-
ջընցնելով :

Եկեղեցին համակ պծնուած էր մոզայիքնե-
րով, մարմարներով ու թանկագին մետաղնե-
րով : Իրենց երկդարեան կոշտ հազուատին տակ,
զոր իրենց վրայ թողած էին թէ՛ յարգանքի
զգացումէ մը գրգռուած եւ թէ՛ նկարչական ճա-
շակէն, եօթը Կնացողները պաշարուած էին
գեղապաճոյճ կիներով ու բարձր պաշտօնատար-
ներով որոնք հետաքրքրութեամբ կը դիտէին
իրենց վարդապոյն եւ անկնձիւ դէմքը : Բայց

գեղարդներով զինուա ծեկեղեցական պերճագ-
գեստ սպասաւորներ կողմնակի մասերուն խորը
կը մղէին, հասարակ ժողովուրդը : Եւ եօթը
Կնացողները կը յիշէին գեանափորներու մեր-
կութիւնը եւ առաջին եղբայրներուն հաւատա-
րութիւնը :

Օրուան նորութիւնը եղան : Պատրիկ մը
իրենց ի պատիւ մեծ ճաչ մը տուաւ : Այնքան
զարմացած էին իրենց պատահածէն, եւ կամ
այնքան խօսելու վարժութիւնը կորսնցուցած
էին, որ դժուարութեամբ մտքերնին կը հասկցը-
նէին : Իրենց հնօրեայ հնչումը ծիծաղ կը պատ-
ճառէր : Իրենց կը հարցնէին թէ ի՞նչ զգացած
էին այդ երկու դար տեւող քունի միջոցին . կը
պատասխանէին թէ ոչինչ զգացած էին : Այն
ատեն, զիրենք կը հարցափորձէին Դեկիոս կայ-
սեր ժամանակին բարբերուն, սովորութիւն-
ներուն ու զէպքերուն մասին . բայց որովհետեւ
պարզ մարդիկ էին ու երբեք նուրբ դիտող չէին
եղած, աննշան ու հակիրճ պատասխաններ կու-
տային : Վերջ ի վերջոյ զիրենք հանդիստ կը
ձգէին եւ ուրիշ բանի վրայ կը խօսէին :

Չարմացան տեսնելով որ հոն գտնուող կի-
ները իրենց զգեստներուն եւ նոյն իսկ իրենց
խօսքերուն մէջ այնքան քիչ կը հետեւէին քրիս-
տոնէական համեստութեան : Էնոնցմէ մին մար-
տիրոսներէն մէկուն, ամենէն երիտասարդին,
կը նայէր այնպիսի ձեւով մը, որ ան ստիպուե-
ցաւ աչքերը վար առնել :

Գինիներն զմայլելի էին, խորտիկներն առաա
ու նրբահամ, ու կոչնականներուն երակնե-
րուն մէջ արիւնին ու միսին թաքուն զօրու-
թիւններն յուզելու բնութիւն ունեցող : Խօս-
քերն սկսան աւելի ազատ ձեւ մը առնել : Եօթը
Կնացողները իմացան, միւս հրաւիրեալներուն
խօսակցութիւնէն, թէ երկու սեռէ շատ մը հա-
ւատացեալներ անընգհատ կը մեղանչին բարի
վարուց կանոնին դէմ, թէ այդ միլլաուած մար-
դոցմէն շատերը ազահ, խարդախ, ստախօս,
անարդար, անպատկառ էին, թէ կային գեո
ոչ միայն հարուստներ եւ աղքատներ, այլ կե-
ղեքիչներ եւ կեղեքեալներ, եւ թէ անհամար
քրիստոնեաներ կ'ապրէին ձիւք այնպէս ինչպէս
ապրած էին շատուածներու երկրպագուները :
Ու տեսան նաեւ թէ միշտ կային ստրուկներ,
եւ թէ նոյն իսկ բաւական խիստ կերպով կը
վարուէին անոնց հետ :

Վանքին մէջ ուր կը բնակէին, նկատեցին,
այն վիճաբանութիւններէն որոնց ներկայ կը
գտնուէին, թէ երկու հարիւր տարիէ ի վեր,
եկեղեցիին վարդապետութիւնը ժանրաբեռնուած
էր նրբութիւններով զոր առաջին հաւատաց-
եալները անգիտացած էին եւ որոնցմէ եօթը
Կնացողները ոչինչ կը հասկնային : Իրենց կը
գիմէին՝ իբր իրաւաբար . բայց իրենք պարկեշ-
տօրէն կը հրաժարէին այդ դերը կատարելէ,
ինչ որ վարկերնին կը նուազեցնէր : Բայց չէին
կրնար չտեսնել թէ այդ հոռու վանականները,

որ զաւանանքին վրայ այգքան բարակը կը փնտռէին, աւետարանական առաքինութեանց ամենէն տարրականներն ի գործ դնել կը մոռնային եւ պարարտորէն կ'ապրէին հասցթոյն այն հողերուն զոր կայսրը իրենց տուած էր, այսինքն աղքատներու աշխատութեամբը:

Երբ Եօթը Գնացողները փոզողներուն մէջ ժուռ կուգային, ամէն քայլի՝ կը գայթակղէին: Կանակեցող կլինէր հոն իրենց գիւլային ծուղակները կը լարէին անցորդներուն: Ամենուրեք՝ թատրոններ ուր ամօթխածութիւնը միշտ կը վիրաւորուէր: Օր մը, ներկայացումներ սարքող մը ուզեց զիրենք իր խումբին մէջ մտցնել: Իրենց կ'առջարկէր հասարակութեան պատմել իրենց պատմութիւնը եւ իրենց « տպաւորութիւնները » եւ յետոյ « Գեանափոխներու տեսարաններէն » մէկ քանին մնջկատակել, եւ ապա հետո՝ տեսնելով իրենց ցամախից մերժուի:

Գաշին այցելել չբաւոր թաղերը: Հոն է որ, փնտռելով փնտռելով, իրենց նման հոգի ունեցող քանի մը մարդ գտան: Բայց չէին ըմբռններ որ տէրութեան մը մէջ, ուր բոլոր քաղքենիները եւ նոյն ինքն վեհապետը Աւետարանին հետեւող կը հուշակէին զիրենք, այգպիսի տառապանքներ գտնուէին եւ անոնց օգնող չըլլար:

« Ի՞նչ կ'ընէ կայսրը », կ'ըսէին մտքերնուն: Եւ այն միջոցին ուր այս հարցումը կ'ընէին ինքնին, իմացան որ Թէոդոս, քրիստոնէագարդ կայսրը, Եօթը հազար հոգի մորթել տուած էր Թեսաղոնիկէի Զիախաղարանին մէջ:

Իրենց սիրտը, ամէն օր, դառնութեամբ կը լեցուէր: Աւելի դժբաղդ էին այժմ քան այն միջոցին, երբ հեթանոսներէն հալածուած ու պաշարուած, գերեզմաններուն մէջ կը պահուրտէին:

Կարծողներ եղած էին թէ իրենք հրաշքներ պիտի գործեն, եւ որովհետեւ Աստուած իրենց թոյլ չէր տուած հրաշք գործել, իրենց վայելած պատիւը ատով քիչ մը ինկած էր: Եւ ըստ որում, միեւնոյն ատեն, կը յանդգնէին հանրային ու սոսկական բարբերը այգանել, վերջի վերջոյ զիրենք նեղացուցիչ գտան:

Հիմա, — աւելի գէշ, — կը սկսէին մոռնալ զիրենք: Հետաքրքրութիւնը զոր իրենց պարագան արթնցուցած էր, շուտով ըթացած էր: Եւ իրենք կը տառապէին ասկից, որքան ալ խոնարհ ըլլային սրտով:

Ինքզինքնին պանդուխտ կը զգային, նոյն իսկ վանքին մէջ, ուր իրենց սրբութիւնը հասխօսական ու բրածոյ կը թուէր: Կը ձանձրանային հոն, եւ սակայն ա՛լ քաջութիւնը չունէին անկէց ելլելու:

Օր մը որ փորձառու ծեր քահանայի մը կը պատմէին իրենց յուսախարութիւնը եւ քրիստոնէայ պետութեան ու հին հեթանոս պետութեան միջեւ շատ քիչ տարբերութիւն գտած

ըլլալուն ցաւը, եւ երբ ինքնին կը հարցունէին անձկութեամբ՝ «Քրիստոս արդեօք ի զո՞ւր եկաւ աշխարհ», ծերունին պատասխանեց իրենց:

— Ո՛չ, ո՛չ: Կուրծքերնիդ մի՛ ծեծէք: Նորէն բաւական փոփոխութիւն կայ, ապահով եղէք: Ինչ ալ ըսէք, նորէն աւելի առաքինութիւն կայ եւ աւելի հեղութիւն, խղճի նորացում մը կայ, բարոյական զգայնութեան ճոխացում մը: Աշխարհիս վրայ կան շատ սուրբ հոգիներ, բոլորովին նոր հերոսութեամբ մը, եւ որու նմանը առաջ գոյութիւն չունէր . . . Գալով միւսներուն . . . արգէն բան մըն է՝ ճշմարտութիւնը ճանչնալն ու ընդունիլը, նոյն իսկ երբ մարդ իր բոլոր վարմունքը անոր չի համաձայնեցնիր: Շատ ունինք բարի մահեր կամ գէթ վայելուչ մահեր . . . Նոր հաւատքը ահագին բարիք կը գործէ կարբարոսներուն մէջ. կը մեղմացնէ անոնց դաժանութիւնը, զանոնք կը ճկէ զթութեան, զանոնք կը զսպէ ուրիշ կեանքի մը յոյսովը կամ վախովը . . . կը սըրտընջաք թէ Աւետարանին պատուէրները կէտ առ կէտ չեն գործադրուիր: Բայց պէտք է նախ խոստովանիլ թէ մեծ պետութեան մը ոչ վաճառականութիւնը, ոչ արդիւնաբերութիւնը, ոչ արուեստը, ոչ շահերն ու ինքնապաշտպանութիւնը կարող են միշտ համաձայնիլ անոնց հետ: Զանոնք ամբողջապէս կիրարկելի կը գտնուի միայն արհեստաւորներու, երկրագործներու կամ թափառիկ հովիւներու փոքրիկ խումբերու մէջ: Աւելին պիտի ըսեմ. ինքնագոհութեան, հաւասարութեան, համայնական աղքատութեան պէս անիմաստ պատուէրներու վրայ հիմնուած ընկերութիւն մը այն ատեն միայն կրնայ ապրիլ երբ բոլոր անդամները հետեւին այդ պատուէրներուն, ուրիշ խօսքով՝ եթէ բոլորն ալ սուրբեր ըլլան. բան մը որուն վրայ յոյս դնել անխելքութիւն պիտի ըլլար . . . Եկեղեցին ստիպուեցաւ իր կանոններուն խոտութիւնը մեղմացնել, եւ աղէկ ըրաւ . . . Որովհետեւ եթէ օր մը պատահէր որ այդ պատուէրներէն ոմանք կեղծաւորապէ՛ս զաւանուէին եւ առաքինութեան ու հաւատքէ զուրկ մարդոցմէ կիրարկուէին, ուրիշ բան պիտի չարատարէին բայց անկարգութիւն եւ անիշխանութիւն . . . Այդ ծայրագոյն պատուէրները կ'առաջադրեն իտէալ մը որուն պէտք է ձգտիլ սոսկական կեանքին մէջ. եթէ հաստատութեանց մէջ մոցուէին անոնք, ապարդիւն պիտի ըլլային կամ վտանգաւոր . . . Որովհետեւ վերջապէս . . . :

Բայց Եօթը Գնացողները, զարմանքէ եւ սոսկումէ՝ կրեանին ծածկեր էին:

Մեր քահանան յարեց՝ անվրդով . . .
— Մեծարոյ եղբայրներ, եթէ ամէն բան այսպէս գէշ պիտի տեսնէիք, ինչո՞ւ արթնցաք:

Եօթը Գնացողները դեռ ժամանակ մը շարունակեցին իրենց ցաւագին ու գայթակղած կեանքը:

Աւանդութիւն մը (իրաւ է թէ կասկածելի) կը հաղորդէ որ անոնց երկուքը գէշ վերջացան:

Ամենէն երիտասարդը , Մաղբոս , ցանցին մէջ
 ինկաւ ապականեալ կնոջ մը , որուն շատ հա-
 ճելի թուեցաւ հրաշքի առարկայ եղած մարդ
 մը գլխէ հանել եւ իբր սիրական ունենալ եր-
 կու հարիւր քսան տարեկան երիտասարդ մը :
 Ուրիշ մը , Մաքսիմիանոս , յաւակնեցաւ իր
 մաքրութեան մէջ վերահաստատել եղծուած կը-
 րօնքը : Քառուղիներուն մէջ կը քարոզէր , քա-
 հանաներուն ու հարուստներուն դէմ գոռալով ,
 ու բանտարկուելէն ուրիշ արդիւնք ձեռք չձգեց :

Միւս հինգ Գնացողներուն ցաւը , անձկու-
 թիւնն ու ձանձրոյթը ատով բազմապատկուե-
 ցան : Հասկեցան թէ երբեք պիտի չկարենային
 վարժուիլ այն բաներուն զոր կը տեսնէին . եւ
 իրիկուն մը , աղաչեցին Աստուծոյ որ զիրենք
 նորէն քնացնէ մինչեւ վերջին դատաստանը :

Հետեւեալ օրը , մեռած գոնուեցան իրենց
 խօսքին մէջ : Իրենց դէմքը « վարդերու թար-
 մութիւնը » պահած էր :

ԺԻՒՎ ԼՐՄԷԹԲ

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Պ. Մանթաշեանի ծախքով կառուցուած հայ-
 կական եկեղեցիին օծումը կատարուեցաւ Հոկտ.
 Չի կիրակի օրը : Փարիզի Հայերը խուռն բազ-
 մութեամբ եկած էին ներկայ գտնուիլ , ու Պա-
 տարագին աւարտումէն յետոյ Պ. Մանթաշեանին
 յայտնեցին իրենց շնորհակալութիւնը :

Օտարներ չէին հրաւիրուած , եւ սակայն ,
 մենք գիտնէք որ շատ մը ֆրանսացի անձնաւո-
 ռութիւններ կը փափաքէին ներկայ գտնուիլ այդ
 հանդէսին , այդ առթիւ Հայոց եկեղեցիին երա-
 ժշտութեան վրայ որոշ գաղափար մը կազմե-
 լու եւ միանգամայն այդպիսի հանդէսի մը
 ներկայ գտնուելով անգամ մը եւս Հայոց նկատ-
 մամբ իրենց համակրութիւնը յայտնելու համար .
 անհրաժեշտ էր հրաւիրել հայասէր Ֆրանսացի-
 ները , ինչպէս եւ Փարիզի կաթոլիկ ու բողո-
 քական , նոյն իսկ յոյն ու ասորի , կղերին
 բարձրագոյն ներկայացուցիչները , մանաւանդ
 Փարիզի արքեպիսկոպոս՝ կարտինալ Րիշարը որ
 — պէտք չէ մոռնանք — 1897ին Մատլէն եկե-
 ղեցւոյն մէջ հանդիսաւոր պատարագ մատուց
 հայ նահատակներուն հոգւոյն համար , ինչպէս
 եւ Ֆրոման արքան որ այդ օրը հոյակապ եւ

սրտարուխ քարոզ մը խօսեցաւ քրիստոնէութեան
 համար չարչարուող Հայաստանը փառաբանելով .
 ասիկա պարտականութիւն մըն էր որ պէտք էր
 կատարուէր : Ու բացատրելու իսկ պէտք չու-
 նինք բարոյական մեծ օգուտը զոր ատկից կրնար
 քաղել մեր ազգը : Փարիզի Հայոց Թաղական
 Խորհուրդը այդ հրաւէրը չէ ուզած ընել թե-
 րեւ՝ նկատելով որ կանոնաւոր երաժշտական
 խումբ մը գոյութիւն չունենալով , հրաւիրեալ
 օտարականները շատ լաւ տպաւորութիւն մը
 պիտի չկրէին օծման հանդէսէն . բայց միթէ
 արդէն բացարձակապէս անհրաժեշտ չէ՞ր կանո-
 նաւոր երգեցիկ խմբի մը կազմութիւնը՝ օծու-
 մէն առաջ , ոչ միայն օծման հանդէսը ներկա-
 յանալի ընելու համար օտարներուն , այլ նոյն
 իսկ որովհետեւ ատի անուրանալի «պէսաք» մըն
 է եկեղեցիին ներքին պայծառութեանը համար :

Հաճոյքով կ'իմանանք որ Փարիզի Հայոց
 Թաղական Խորհուրդը այժմ ինքն ալ սկսած է
 զգալ այդ պէտքին կարեւորութիւնը եւ մտա-
 դիր է միջոցներ ձեռք առնել զայն ի կատար
 ածելու , օգտուելով Պ. Շահ-Մուրատեանի ներ-
 կայութենէն ի Փարիզ : Պ. Շահ-Մուրատեանց ,
 Կոմիտաս վարդապետի աշակերտներէն է , եկ-
 մալեանի խումբը վարած է քսան մը տարի ,
 շատ լաւ գիտէ Հայոց եկեղեցական երաժշտու-
 թիւնը , եւ օժտուած է հզօր ու շատ քաղցր
 ձայնով մը . իր առաջնորդութեամբ՝ խումբի մը
 կազմութիւնը մեծապէս կը զիւրանայ : Փարիզի
 հայ դաղութը շատ լաւ կարող է , — եւ սիրա-
 յօժար պատրաստ է — հայթայթել նիւթական
 միջոցները որ պէտք են այդ ծրագիրն իրագոր-
 ծելու համար . գեղեցիկ ու կանոնաւոր երգե-
 ցողութիւնը գլխաւոր շարժառիթներէն մին է
 որ եկեղեցին միշտ բազմութեամբ լրացուն պա-
 հելու կը նպաստէ , այնպէս որ ան՝ ինքնին՝ կը
 հանէ ծախքը որ պիտի յատկացուի այդ նպա-
 տակին : Ու երբ երգեցիկ խումբը կազմուի ,
 ո եւ է մեծ տօնի առթիւ՝ կարելի պիտի ըլլայ
 հրաւիրել օտար հայասէրները հանդիսաւոր պա-
 տարագի մը : « Լաւ է ուշ քան երբէք » :

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER

Imp. D. DOGHAMADJIAN
 18, Rue des Gobelins, Paris.

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ . — Պ. Մ. Նալբանդեան: հիմնադիր-տնօրէնը Լոզանի « Հայկազեան վարժարան »-ին, սկսած է իր վարժարանի յատուկ տպարանին մէջ հրատարակել գիտական պատկերազարդ ամսագէր մը, Գիտութիւն տիպո-տով : Առաջին թիւը լոյս տեսած է արդէն եւ շատ լաւ տպաւորութիւն թողոց մեր վրայ . յօդուածները գրուած են պարզ, յստակ, հասուն ոճով մը, կը դառնան գիտական նոր եւ շահեկան հարցերու շուրջ . վեց պատկերները որ կը զարդարեն այս առաջին թիւը, շատ լաւ տպուած են . ամբողջ տպագրութիւնը արդէն մեծապէս խնամեալ է :

Այս թիւը մէջ պիտի երեւան, — ինչպէս կը ծանուցանէ յայտագիրը, բնագիտական, քիմիական, կենդանաբանական, բուսաբանական, երկրաբանական, աստղաբաշխական, կենսաբանական, բժշկական, արհեստագիտական, գեղաստեղծական, եւն. նիւթերու վրայ խրմ-

բագրական լուրջ յօդուածներ, ուր զուտ մասնագիտական ընդլայնումներ տեղ պիտի չունենան : Ուսուցիչներու ուղղուած բաժնի մը մէջ պիտի պարզուին ուսուցման նոր ու բանաւոր մեթոտները, պիտի նկարագրուին առանց մեծածախս գործիքներու կատարուող գիտական փորձեր, եւն: « Օգտակար գիտելիքներ » վերնագրով բաժնի մը մէջ պիտի տրուին առօրեայ կեանքին վերաբերող, ինչպէս եւ մասնաւորապէս արհեստաւորներն ու երկրագործները շահագրգռող գործնական տեղեկութիւններ :

Ջերմօրէն կը շնորհաւորենք մեր յարգելի պաշտօնակիցը՝ իր այս գեղեցիկ եւ բազմօգուտ ձեռնարկին համար եւ կը յուսանք որ զայն պիտի յաջողի լիովին իրականացնել եւ տեսական դարձնել :

« Գիտութիւն » ամսաթիւրթիւն տարեկան բաժնեգինն է 12 ֆրանք, 5 բուպլի, 1 1/2 տոլար : Բաժանորդագիրը կանխիկ է : Յօդուած, թղթակցութիւն եւ բաժանորդագին (ինչպէս եւ « Հայկազեան վարժարան »-ին վերաբերեալ նամակներ) զրկել հետեւեալ հասցէին՝

Mr. M. NALBANDIAN

Lausanne (Suisse)

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ԳՐԻՐ

LES MASSACRES D'ARMENIE, témoignage des victimes; recueil de lettres, traduites en français par A. TCHOBANIAN; préface de GEORGES CLEMENCEAU, Librairie du Mercure de France.

3 ֆր. 50

L'ARMENIE, SON HISTOIRE, SA LITTÉRATURE, SON ROLE EN ORIENT, par A. TCHOBANIAN, avec une introduction d'ANATOLE FRANCE. Librairie du Mercure de France,

1 ֆր.

ZEITOUN, DEPUIS LES ORIGINES JUSQU'A LA GRANDE INSURRECTION DE 1895 par AGHASSI: Traduction française d'A. TCHOBANIAN; préface de VICTOR BERARD Librairie du Mercure de France.

3 ֆր. 50

POEMES ARMÉNIENS ANCIENS et MODERNES, traduits en français par A. TCHOBANIAN, et précédés d'une étude de GABRIEL MOUREY sur la Poésie et l'Art arméniens.

2 ֆր.

CHANTS POPULAIRES ARMÉNIENS, traduction française avec une introduction par A. TCHOBANIAN; préface de PAUL ADAM. Librairie Paul Ollendorff.

Ouvrage couronné par l'Académie Française

3 ֆր. 50

ԱՆԱՀԻՏ Ի բաժանորդագրութեան պայմանները

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :

Բաժանորդագիրն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկիրներ
 2 տուար (Ամերիկա), 5 բուսլի (Ռուսիա) :
 Վեցամսեայ՝ 5 ֆրանք (Ֆրանսա), 6 ֆրանք (օտար երկիրներ), 1 տուար (Ամերիկա),
 3 բուսլ. (Ռուսիա) :

Յօդուած եւ բաժանորդագիրն ղրկել հետեւեալ հասցէին ,

A. TCHOBANIAN

17, Rue La Bruyère

Paris

« ԱՆԱՀԻՏ » Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Գանիրէ	Պարոն Կիրակոս Չուլագեան
Ռուսճուգ	» Գառնիկ Մաղմանեան
Վառնա	» Ջարպահանէլեան
Ֆիլիպէ	» Թագուր Հինգլեան
Նիւ-Եօրք	» Պետրոս Գաբրիէլեան
Իսթ Ուոթըրթաուն	» Կ. Մալխասեան
Սէնթըրլ Ֆօլս	» Նշան Մինասեան
Չիքակօ	» Մ. Կիւրեղեան
Նեշուէ	» Յ. Արողեան
Ուոթըր	» Մինաս Գաբրիէլեան